

SZKOŁY DIECEZJI WARMIŃSKIEJ W OKRESIE OD XIII DO POŁOWY XVI WIEKU

Pierwsze wyprawy misyjne do Prusów św. Wojciecha († 997) i św. Brunona z Querfurtu († 1009) zakończyły się śmiercią męczeńską apostołów. Wiek XI nie stworzył pomyślniejszych warunków do podjęcia nowych wypraw. Również misja biskupa morawskiego Henryka Zdzyka w XII w. nie przyniosła pożądanego efektów. Podjęte jednak w pierwszych latach XIII w. wysiłki, przez zakonnik Bogufała, z założonego w 1142 r. klasztoru cystersów w Łeknie, w postaci nowej wyprawy misyjnej, wprawdzie nie przyniosły nawrócenia na chrześcijaństwo ośrodków pruskich, pozwoliły jednak na ogólne zorientowanie się w sytuacji. Następna z kolei wyprawa misyjna, której przewodniczył mnich cysterski Chrystian, podjęta wkrótce za zgodą i zachętą papieża Innocentego III, zdołała ustanowić stały ośrodek misyjny w międzyrzeczu Wisły i Nogatu, mianowicie w Zantyrze i stamtąd oddziaływać na sąsiednie tereny pruskie. Prace tej misji zaczęły przynosić efekty. Chrystian, zdając sprawozdanie ze swej działalności papieżowi Innocentemu III, wysunął już wówczas projekt założenia biskupstwa pruskiego. Urzeczywistnienie tego planu nastąpiło jednak dopiero podczas drugiej wizyty Chrystiana w Rzymie, w towarzystwie dwóch nawróconych przywódców plemion pruskich Surwabuno i Warpoda, prawdopodobnie w 1215 lub 1216 r. Wówczas Chrystian uzyskał godność biskupa pruskiego. Działalność misyjna biskupa Chrystiana w następnych latach przynosiła coraz obfitsze rezultaty. Aktywny biskup Chrystian dążył obok pozyskania nowych chrześcijan, również do umocnienia chrześcijaństwa na nowych terenach. Z tej racji uważał za swój obowiązek zakładać szkoły, których celem byłoby kształcenie miejscowego duchowieństwa, znającego dobrze język pruski, by później mogło ono przejąć dzieło umacniania we wierze oraz ewangelizację rodaków. Owe wysiłki szły w parze z wykupem i wychowywaniem w duchu chrześcijańskim dziewcząt pruskich, traktowanych przez rodziców jako element zbyt liczny i z tej racji przeznaczony na zagładę. W swych dążeniach biskup Chrystian był popierany przez papieża Honoriusza III, który w 1218 r. wezwał chrześcijan m. in. Polski, Niemiec, i Szwecji do składania ofiar na ten cel.¹

¹ Dokument papieski z 15. V. 1218 r.: „Cum igitur soror nostra Ecclesia, quam in Partibus Prusie sibi Dominus adoptavit, adhuc parvula sit et ubera

Biskup Chrystian zobowiązawszy się w 1219 r. wraz ze swym zakonem, iż wybudowane przez chrześcijan pruskich kościoły, będą w przeciągu roku obsadzone kapłanami, musiał uważać sprawę kształcenia rodzimego duchowieństwa za najbardziej pilne zadanie i stąd można przyjąć za J. Voigtem, F. Hiplerem i A. Karbowiakiem, że posyłał zdolnych chłopców pruskich do zakładów kształceniowych Polski, Pomorza i Niemiec, by po ich ukończeniu mogli powrócić do Prus jako duchowni.² Dokumenty datowane począwszy od 1282 r. wymieniają już dużą ilość duchownych pochodzenia pruskiego.³

Wyprawy książąt polskich w latach 1221—1223 powiększyły dokonany wyłom w ziemi Prusów. Przyniosło to, obok działalności misyjnej biskupa Chrystiana, dalszy wzrost liczby nawróconych Prusów, a tym samym konieczność podjęcia nowych wysiłków nad kształceniem duchowieństwa. W dziele tym biskup Chrystian nie był osamotniony. Z pomocą przyszła mu Stolica Apostolska. Wiadomo np., że w 1228 r. legat papieski Wilhelm z Modeny przetłumaczył z wielkim trudem gramatykę łacińską Donata na język pruski. Wydana później w 1246 r. bulla pa-

---

non habeat, ne lac doctrine desit parvulis... Episcopus Pruscie et fratres eius statuerunt, sicut asserunt, prout valde necessarium esse constat scholas Prutenorum instituere puerorum, qui ad gentem suam Domino convertendam addiscant efficacius quam advenae praedicare et evangelizare." (Codex Diplomaticus Prussicus. Ed. J. Voigt. T. I. Königsberg 1842 n. 6 (C. D. P.) — Drugi dokument papieski z 15. V. 1218 r.: „In Partibus Pruscie Pagani... feminini sexus soboles quotecunque mater pariat, inhumana immanitate perimunt, preter unam, tanquam propagationi velint humani generis obviare. Sed venerabilis frater noster... Episcopus Pruscie, ac alii, qui per Dei gratiam ibi iam quasdam Ecclesias construxerunt, abhominantes impietatem huiusmodi, et eorum miseriam miserantes statuerunt, si tamen sibi sue suppetant facultates, necandas comparare puellas, ut educantes easdem lucrifaciant easdem Christo, et sic in partibus illis augeatur numero et merito populus Christianus". (jw. n. 7) — Beckmann F.: De primo episcopo Varmiae commentatio. Brvnsgae 1854 (1) s. 42. — Hipler F. Bibliotheca Warmiensiis oder Literaturgeschichte des Bisthums Ermland. Braunsberg und Leipzig 1873 (1) s. 50. — Hipler F.: Christliche Lehre und Erziehung in Ermland und preussischen Ordensstaate während des Mittelalters. Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands (ZGAE) 1875—1878 Bd. VI (2) s. 94. — Rogalski A. Kościół katolicki na Warmii i Mazurach. Warszawa 1956 s. 27.

² I tak np. w 1228 r., po zdobyciu Pomezanii, pewna liczba młodzieży pruskiej została wysłana do Magdeburga. (C. D. P. I, 81 — Voigt J. Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens. Bd. I—IX. Königsberg 1827—1839. Bd. II s. 293. — Perlbach M. Preussische Regesten bis zum Ausgange des Dreizehnten Jahrhunderts. Heft I. Königsberg 1876 (1) s. 102.) — F. Hipler przypuszcza, że m. in. istniała specjalne seminarium dla księży w Dobrzyniu, gdzie jak podaje Duisburg (III, 346) Litwini w 1323 r. „sexaginta clericos, tam ordinatos quam inordinatos extra et intra scholę loca repertos occiderunt". (Hipler: jw. (2) s. 102 n.) — A. Karbowiak twierdzi, że przy założonym przez biskupa Chrystiana klasztorze w Chelmnie, istniała misyjna szkoła pruska. (Karbowiak A. Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich. Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1899 t. 6 s. 58 — Por.: Bender J. Geschichte der philosophischen und theologischen Studien im Ermland. Braunsberg 1868 (1) s. 2; Matern Georg. Predigt und Seelsorge für Altpreussen bis 1525. Heilsberg 1929 (1) s. 4 nn.

³ Codex Diplomaticus Warmiensiis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands. Hrsgb. C. P. Woelky u. a. Bd. I—IV. 1880—1935. (C. D. W.) Bd. I.

pieska Innocentego IV wzywała wszystkich opatów, przeorów, zakonników świata chrześcijańskiego, by przyszli z pomocą młodemu Kościołowi pruskiemu poprzez darowizny ksiązek i materiału piśmienniczego.⁴

Po osiedleniu się w 1230 r. Krzyżaków, władza i działalność biskupa Chrystiana uległa ograniczeniu. Rok 1233, w którym biskup Chrystian został uwięziony przez plemię Sambów, należy właściwie uważać za zakończenie działalności misji cysterskiej. Rok wcześniej rozpoczęła działalność wśród Prusów misja dominikańska, której pierwszym ośrodkiem był założony przez św. Jacka i księcia pomorskiego Światopełka w 1227 r. klasztor w Gdańsku. W 1238 r. powstał klasztor dominikanów w Elblągu.

Z rozporządzenia papieskiego nastąpił w 1243 r. podział Prus na diecezje: pomezzańską, sambijską i warmińską. Pierwszym biskupem diecezji warmińskiej był Anzelm.⁵

SZKOŁY PARAFIALNE

Świątły biskup Anzelm (1250—1274), pierwszy ordynariusz diecezji warmińskiej, z miejsca przystąpił do organizacji diecezji. Jeszcze przed powołaniem do życia Kapituły, zajął się tworzeniem szkolnictwa, kierując swój wysiłek wpraw w stronę szkół parafialnych.

W umowie z 1251 r. z Zakonem Krzyżackim, reprezentowanym w osobie Wielkiego Mistrza Ludwika v. Quedau, odstąpił prawo obsadzania nauczycieli na terytorium należącym do Zakonu, czyniąc go odpowiedzialnym za zakładanie szkół.⁶ Pierwsze informacje z tej części diecezji warmińskiej pochodzą dopiero z XIV w. W 1322 r. znana była szkoła w Elblągu, z 1338 r. w Młynarach. W Malborku istniała założona przez Wielkiego Mistrza Winryka Kniprode (1351—1382) świetna szkoła zamkowa, po raz pierwszy wspomniana w 1365 r.⁷ W ogóle Winryk Kniprode zdobył sobie sławę wielkiego krzewiciela oświaty. Jak podaje Karbowskiak, jego dziełem miało być założenie w każdej wsi liczącej 60 rodzin, osobnej szkoły.⁸ Ciekawe informacje o istnieniu szkół na terytorium zakonnym

⁴ „Cum soror nostra ecclesia Pruscie... adhuc parvula ist et ubera non habeat, quibus lac doctrine valeat parvulis exhibere. Utpote cui etiam libri desunt... uniuersitatem uestram rogamus... quantinus de libris uestris subueniatis eisdem de habundantiis uestris retinentes expensis.” (C. D. P. I, 63) — Por.: Hipler, jw. (1) s. 51; — Hipler, jw. (2) s. 95.

⁵ Beckmann, jw. (1).

⁶ „Quod eciam magistros scolarum in suis duntaxat locis instituant et destituant. ...” (C. D. W. I, 27) — Beckmann, jw. (1) s. 45. — Hipler, jw. (1) s. 62. — Matern Georg. Beiträge zur Geschichte des Schulwesens in Ermland. Braunsberg 1911 (2) s. 12. — Matern Gerhard. Die kirchlichen Verhältnisse in Ermland während des späten Mittelalters. Paderborn 1953 s. 53.

⁷ Bender, jw. (1) ss. 3 n., 21 n. — Toeppen M. Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter. Danzig 1871 s. 128. — Hipler, jw. (1) s. 61 n.

⁸ Karbowskiak, jw. s. 55.

diecezji warmińskiej podaje malborska księga skarbowa (*Tresslerbuch*) z lat 1399—1409. Wspomina ona 33 miejscowości, w których istniały szkoły.⁹

Pomyślny rozwój szkolnictwa parafialnego zaznaczył się również na pozostałym terytorium diecezji warmińskiej. Data powstania szkół parafialnych na Warmii nie jest łatwa do ustalenia, przyjmuje się jednak, iż powoływano je do życia wkrótce po założeniu miasta lub parafii. Z końcem średniowiecza istniały miejskie szkoły parafialne w Braniewie, Bartoszycach, Dobrym Mieście, Lidzbarku, Ornecie i Reszlu. Podczas reformacji Warmia posiadała 111 szkół parafialnych.¹⁰

Na szybkie powstanie sieci szkół parafialnych w diecezji warmińskiej złożyły się zasadniczo dwa czynniki. Pierwszym była liturgiczna służba Boża, która wymagała pomocy. Dawniej czynności pomocnicze w kościele spełniali: ostiariusz, zwołujący dzwonieniem wiernych na modlitwę, otwierający i zamykający kościół; lektor, czytający podczas nabożeństw Pismo św.; akolita, posługujący do mszy św. Przy okazji spełniania powyższych funkcji, owym klerykom powierzano nauczanie dzieci. Papież Grzegorz IX (1227—1241) zarządził nawet, by każdy proboszcz posiadał jednego kleryka, któryby wraz z nim śpiewał, czytał lekcję i ewangelię oraz prowadził szkołę.¹¹

Zadaniem szkół przykościelnych było podanie uczniom elementarnej wiedzy oraz przygotowanie ich do uczestnictwa poprzez chór w nabożeństwach kościelnych (por. termin *schola cantorum*). Z tej właśnie racji, z chwilą założenia nowej parafii, Kościół był mocno zainteresowany w utworzeniu przy nim szkoły. Dzieci korzystały wówczas z nauki,

⁹ Joachim E. Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399—1409. Königsberg 1896. Wiadomości o szkołach zawarte w księdze są zupełnie przypadkowe. W czasie przejazdów Wielkiego Mistrza, nauczyciel wraz z dziećmi witał go i bawił śpiewami pod drogą lub w najbliższym zamku. Wielki Mistrz udzielał śpiewakom daru pieniężnego, co skarbnik notował w swej księdze. E. Waschinski biorąc pod uwagę całość ziem zakonnych, oraz fakt, że wspomniana księga obejmuje tylko okres 10 lat, wyprowadza wniosek o istnieniu ponad 80 szkół na terenie podlegającym Zakonowi. (Por.: Waschinski E. Erziehung und Unterricht im deutschen Ordenslande bis 1525. Danzig 1908 (1) ss. 27 n. — Matern Georg, jw. (2) s. 10. — Matern Gerhard, jw. s. 54.

¹⁰ Bender, jw. (1) s. 22. — Hipler, jw. (1) ss. 59—61. — Arendt P. Akten zur Geschichte der katholischen Kirchen und Hospitäler in Allenstein. Allenstein 1927 Bd. III s. 195. — Waschinski E. Das kirchliche Bildungswesen in Ermland, Westpreussen und Posen. Breslau Bd. I (2) s. 98. — Buchholz F. Bilder aus Wormditts Vergangenheit. Wormditt 1931 (1) s. 60. — Buchholz F. Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte. Braunsberg 1934 (2) s. 19. — Matern Georg. Geschichte der Pfarrgemeinde SS. Petri und Pauli in Rössel. Königsberg 1935 (3) s. 137. — Matern Gerhard, jw. s. 52.

¹¹ Beckmann F. De rei scholasticae in Warmia origine ac progressu observationum. *Index lectionum in Lyceo Regio Hosiano Brunsbergensi. Per aestatem a die VIII. aprilis anni MDCCCLXI.* (2) ss. 6 n. — Matern Georg, jw. (2) ss. 8 n. — Constitutiones synodales Warmienses, Sambiensens, Pomesanienses, Culmensens, necnon provinciales Rigenses. Ed. F. Hipler. Brunsbergae 1899 XI, n. 4 col. 262.

miejscowy kościół z chóru i pomocy przy czynnościach liturgicznych, wierni z lektury Pisma św. podczas mszy św.¹²

Klerycy zwykle po kilku latach służby kościelnej przenosili się do szkoły katedralnej lub na uniwersytet, by po ukończeniu studiów teologicznych otrzymać święcenia kapłańskie.¹³ W szkole parafialnej np. w Reszlu było cały szereg kleryków-nauczycieli, a jeden z nich, Bartłomiej Wirt został później w 1444 r. proboszczem przy tym samym kościele.¹⁴

Nie zawsze proboszcz mógł znaleźć kleryka, który by prowadził szkołę parafialną i służył pomocą w kościele. Brano wówczas na to stanowisko odpowiedniego człowieka świeckiego, od którego jako minimum wymagano znajomości czytania, pisania i śpiewu kościelnego.¹⁵ I tak np. w Braniewie w 1382 r. Henryk Witte został wspólnie wybrany przez proboszcza i radę miejską nauczycielem szkoły; był jednak równocześnie kantorem i dzwonnikiem przy miejscowym kościele parafialnym.¹⁶

Drugim ważnym czynnikiem, który wywarł wpływ na tworzenie się szkół parafialnych, zwłaszcza miejskich, była kolonizacja niemiecka. Owi koloniści, pochodzący często z miast założonych na prawie lubickim,¹⁷ gdzie sami chodzili do szkół elementarnych, pragnęli, by również ich dzieci miały możliwość uczenia się.¹⁸ W związku z tym, biskup Herman z Pragi (1337—1349), potwierdzając statuty zakładanych miast, zobowiązywał mieszczan, by wychowywali swoje dzieci w pobożności i troszczyli się o posyłanie ich do szkół, gdzie pod kierunkiem odpowiedniego nauczyciela, byłyby uczone czytania, pisania i śpiewu.¹⁹

Szkoły parafialne, wiejskie i miejskie, zakładał na Warmii Kościół. Do proboszcza należało prawo nadzoru nad nauczycielem, jego instalacja i zwolnienie. W parafiach wiejskich proboszczowie czynili to samodzielnie-

¹² Np.: w 1377 r. w Bartoszycach była wyznaczona jedna marka rocznie „deme schuler, der do deme Vicario hilfet messe lesen”. (Por. Hipler, jw. (1) ss. 61 n.). W Elblągu natomiast proboszcz Mikołaj Wulsag ufundował dla uczniów miejscowej szkoły stypendia, za które byli zobowiązani śpiewać psalmy podczas Wielkiego Tygodnia w kościele św. Mikołaja. (Por. Toeppen, jw. ss. 128 n.).

¹³ Hipler, jw. (1) s. 60 n. — Matern Georg, jw. (2) ss. 9 n. — Matern Gerhard, jw. ss. 25, 50.

¹⁴ Por.: Kolberg J. Zur ältesten Geschichte der Pfarrkirche von Rössel. Braunsberg 1907 (1) s. 22. — Matern Georg, jw. (3) s. 137.

¹⁵ Matern Georg, jw. (2) s. 9.

¹⁶ B. Arch. Rady Miejskiej Braniewa Bd. 84 fol. 50; por. fol. 8, 36, 51, 58, 74, 95; wg. Hipler, jw. (1) s. 60. — Por. Voigt, jw. Bd. VI s. 755. — Bender, jw. (1) s. 22. — Waschinski, jw. (2) s. 97.

¹⁷ Władze miejskie Lubeki już w 1253 r. wydały prawo zakładania szkół elementarnych i zatwierdzania przy nich nauczyciela. Skorzystało z tego m. in. Braniewo, założone na prawie lubickim, tworząc około 1350 r. miejską szkołę parafialną.

¹⁸ Hipler, jw. (1) ss. 59 n. — Matern Georg, jw. (3) s. 137 — Matern Gerhard, jw. s. 50.

¹⁹ „Item. Es soll ein jeder frommer Bürger seine Kinder zu der Forcht Gottes undt aller Tugend und Ehrbarkeit von Kindheit anhalten, weile an der Auferziehung der Kindheit viel gelegen undt dieselbe zum wönigsten in der Lehr-

nie. W miejskich wybór nauczyciela i zakres jego obowiązków uzgadniano z radą miejską, do której należała też troska o stan budynków szkoły i utrzymanie nauczyciela.²⁰

Zakładane na Warmii szkoły parafialne nastawione były głównie na realizowanie programu *trivium* (gramatyka, retoryka, dialektyka). Uczono w nich czytania, pisania, liczenia, śpiewu kościelnego. Posługiwano się m. in. podręcznikami: Katona, Korneliusza, Donata, Lombarda. Nauczyciele ponadto korzystali z dzieł m. in. Owidiusza, Cycerona, Pliniusza, z czasem także Erazma z Rotterdamu. Przykładowo program nauczania w ostatniej klasie (*prima*) szkoły parafialnej w Reszlu przedstawiał się następująco: w lecie zajęcia rozpoczynano o godz. 6.00; przez godzinę omawiano Sentencje Piotra Lombarda, z kolei następowała godzina poświęcona etymologii wg Korneliusza, a następnie ogólne powtórzenie. Po przerwie obiadowej kantor uczył od 12.00 do 13.30 śpiewu łacińskiego. Ostatnia godzina była poświęcona składni językowej. Nauka rozpoczynała się modlitwą. Rano uczniowie śpiewali hymn *Jam lucis orto sidere*, po południu *Veni sancte Spiritus*, wieczorem *Defensor noster*. W środę i piątek odbywała się nauka religii. Idąc do szkoły uczniowie nawiedzali w kościele Najśw. Sakrament; przystępowali do spowiedzi i komunii św. z okazji większych świąt. Przerwy między lekcjami spędzali na placu przy kościele, grając w piłkę i piramidy (*ludus piramidum sive pilarum*), na niekorzyść okien kościelnych.²¹

Wykształcenie nauczycieli było mocno zróżnicowane. Najczęściej, jeżeli chodzi o szkoły miejskie, mieli za sobą studia uniwersyteckie, wydziały teologii, lub sztuk wyzwolonych. Często nauczyciele byli równocześnie pisarzami i notariuszami miejskimi. Tak np. w Reszlu spotykamy Jerzego Emike, niegdyś bakałarza wydziału *artium* w Pradze, a w 1446 r. nauczyciela i radcy miejskiego. Podobne wiadomości pochodzą i z innych miast. W Braniewie np. w 1562 r. pewien student z Lipska przyrzekł, że po skończeniu uniwersytetu pracować będzie w miejscowej szkole. Informacje pochodzące z Olsztyna wskazują, że wykształcenie tamtejszych nauczycieli było godne uznania.²² Gorzej przedstawiał się

---

schule under frommen, gelehrten, exemplarischen Schulmeistern mit Lesen, gut Schreiben, Singen und Rechnen lehrnen woll auferziehen lassen, damit die Stadt mit gottesfürchtigen Leuten gut besetzt undt von Gott dadurch möge gesegnet werden. Worüber nebenst den Pfarrherrn auch Bürgermeister undt Beampte fleissige Obacht haben sollen". (b. Archivum curiae w Braniewie, 53 „Mandata..." p. 281 nn.) Statuty wydane przez bpa Hermana rozciągnięte zostały na inne miasta warmińskie; wg. Beckmann, jw. (2) s. 4.

²⁰ Beckmann, jw. (2) ss. 5, 12 nn. — Hipler, jw. (1) s. 61. — Waschinski, jw. (1) ss. 44 n. — Matern Georg, jw. (2) ss. 11 n. — Waschinski, jw. (2) ss. 97, 100. — Matern Gerhard, jw. ss. 52 n.

²¹ Hipler, jw. (1) s. 60. — Matern Georg, jw. (3) ss. 142 n. — Matern Gerhard, jw. s. 51.

²² Hipler, jw. (1) s. 60. — Waschinski, jw. (1) ss. 17 n. — Matern

stan wykształcenia nauczycieli parafialnych szkół wiejskich, którzy z reguły łączyli w swej osobie funkcje nauczyciela, kantora i dzwonnika.²³ Wydaje się rzeczą pewną, iż miejskie szkoły parafialne realizowały program *trivium* w pełnym zakresie. Większość jednak szkół parafialnych wiejskich ograniczała się raczej do przekazywania uczniom najbardziej elementarnych podstaw nauki.

W latach 1520—1560 szkolnictwo na Warmii podupadło. Na jego krytyczny stan wskazuje pierwsza wizytacja biskupa Stanisława Hozjusza. Synod diecezjalny, jaki odbył się w 1565 r. zajął się z tej racji m. in. specjalnie szkolnictwem.²⁴

Szkoły parafialne, jakie istniały w diecezji warmińskiej w omawianym okresie, były wyłącznie zakładane przez Kościół. W wielu diecezjach sprawami tymi zajmował się istniejący przy Kapitulie katedralnej kanonik scholastyk. Chociaż istniał on we Fromborku w początkach diecezji, wydaje się jednak rzeczą mało prawdopodobną, by kanonik scholastyk warmiński zajmował się zakładaniem i nadzorem szkół parafialnych na terenie diecezji warmińskiej. Można przyjąć raczej, iż pierwsze szkoły parafialne zostały założone bezpośrednio przez biskupów, a później sprawa ta została powierzona trosce poszczególnych parafii. O ile przyczyn nierównomiernego poziomu nauczania szkół parafialnych diecezji warmińskiej można by się doszukiwać w bezpośrednim podporządkowaniu tych szkół proboszczowi parafii, o tyle im właśnie można zawdzięczać równomierne rozmieszczenie tych szkół na terytorium całej diecezji.

SZKOŁY ZAKONNE

Poważną rolę w dziejach diecezji warmińskiej odegrały zakony. Działalność ich w początkach diecezji warmińskiej miała jednak zasadniczo charakter misyjny. Prowadziły ją głównie zakony dominikanów, franciszkanów i augustianów.

D o m i n i k a n i e. Założyli swój pierwszy klasztor w diecezji warmińskiej w 1238 r. w Elblągu,²⁵ a później po 1335 r. w Gierdawach.²⁶ Początkowo podlegali prowincji zakonnej magdeburgskiej a od 1335 r. zostali włączeni do prowincji dominikańskiej polskiej.²⁷ Zakonnicy znając

Georg, jw. (2) s. 13. — Arendt, jw. s. 195. — Waschinski, jw. (2) ss. 97 n., 103.

²³ Por.: Beckmann, jw. (2) s. 7.

²⁴ Matern Georg, jw. (2) s. 15. — Waschinski, jw. (2) s. 69.

²⁵ C. D. W. I, 1 — Bender, jw. (1) s. 25. — Hipler, jw. (1) ss. 55, 158.

²⁶ C. D. W. IV, 242. — Bender, jw. (1). — Hipler, jw. (2). — Roth W. Die Dominikaner und Franziskaner im Deutschordensland Preussen bis zum Jahre 1466. Königsberg 1918 ss. 85 n.

²⁷ C. D. P. I, 26; II, 151. — Bender, jw. (I). — Hipler, jw. (1) s. 55. — Kłoczowski J. Polska prowincja dominikańska w wiekach średnich. *Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych oraz kronika Tow. Nauk. K. U. L.* 1953 n. 5 (1) ss. 42 n.

język polski i pruski zajmowali się głównie działalnością misyjną, głosząc Prusom,²⁸ a później po parafiach słowo Boże.²⁹

Akta kapituł prowincji polskiej dominikanów dostarczają pewnych wiadomości na temat studiów klasztornych. Okazuje się, iż przy niektórych klasztorach dominikańskich istniały tzw. *studia particularia*, m. in. — jak świadczą dokumenty z lat 1507/12 — również i w klasztorze dominikańskim w Elblągu.³⁰ Na wcześniejsze istnienie szkoły przy klasztorze elbląskim wskazywałyby informacje o działalności w tamtejszym klasztorze lektorów: przed 1327 r. Wilhelma,³¹ w 1431 r. Niclosa Dobryna,³² a w 1444 r. lektora teologii Jana Advocati.³³

Jaka była rola lektora w klasztorze dominikańskim? Wyjaśnia to prof. J. Kłoczowski: „...zakony żebracze, za aprobatą Stolicy Apostolskiej, nie tylko znajdują oparcie w środowiskach uniwersyteckich i nauce scholastycznej, ale wprowadzają do życia wewnątrz klasztornej atmosferę kultury scholastycznej. Szczególnie jaskrawo występuje to w koncepcji szkoły konwentualnej dominikanów, której wiele elementów przejęły zresztą następnie i inne zakony żebracze. Przypomnijmy, że szkoła ta obejmowała wszystkich aktualnie obecnych w klasztorze braci i prowadzona była przez wykształconego teologa lektora. Zajęcia odbywały się codziennie po mszy konwentualnej i polegały na ćwiczeniach scholastycznych podobnych do uniwersyteckich, a więc na lekturze czy dysputach. ...Kazania wygłaszali lektorzy w kościele konwentualnym, przy czym miały one oczywiście być wzorem dla innych kaznodziejów. W czasie zajęć szkolnych każdy zakonnik miał możliwość wysuwać dowolne kwestie i prosić lektora o ich rozstrzygnięcie”.³⁴

²⁸ „...in civitate predicta (Elbląg) fratres predicatorum habitent, qui auram habent neophitorum et aliorum ut ipsos verbo doceant et...” (C. D. W. I., 4) — Por. C. D. W. I., 14. — „Nun hatte Bischof Christianus, auch die Bruder D. Ordens, bestalt etliche monche Prediger Ordens, derer etliche Polnische auch etliche Preusche Sprache konden oder gelernt hatten. Von denen wurden die Preussen gelernt ins erste die zehen gebot, darnach der algemeine Apostolische glauben, darnach von der Taufe und Sakrament des altars, auch von der busse und bekerunge zu Gotte und vorgebung der Sünden, welche sie nenneten beicht absolution.” (M. Lucas David's Preussische Chronik. Ed. W. S. Freyherrn von Ungern — Sternberg, E. Hennig. Bd. I—VIII Königsberg 1812—1817. Bd. II, 121) — Hipler, jw. (1) ss. 55, 65.

²⁹ W XIV w. księża zapraszali dominikanów z Elbląga z kazaniem świętecznymi. (C. D. W. II, 307, ss. 322 n.).

³⁰ Kłoczowski, jw. (1) s. 52.

³¹ Gebser A. R. Geschichte der Domkirche zu Königsberg und des Bisthums Samland, mit einer ausführlichen Darstellung der Reformation im Herzogthum Preussens. Königsberg 1835 s. 87. — Bender, jw. (1) ss. 23 n. — Roth, jw. ss. 54 n.

³² C. D. W. IV, 363.

³³ Toeppen, jw. s. 134. — Roth, jw. s. 72. — Por. Korolec J. B. Lista lektorów dominikańskich prowincji polskiej w XIII—XIV wieku. *Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej PAN*. Seria A, T. II, r. 1962 ss. 196—213.

³⁴ Kłoczowski J. Wspólnoty chrześcijańskie. Kraków 1964 (2) ss. 329 n.

Szkoła konwentualna w Elblągu miała zdaje się charakter czysto wewnętrzny. Z racji głównego zajęcia się dominikanów elbląskich działalnością misyjną, nie prowadzili oni nauczania młodzieży, ograniczając się wyłącznie do podnoszenia, przez własną szkołę klasztorną, swego wykształcenia i kwalifikacji misyjnych. Temu celowi służyła również znajdująca się tam biblioteka klasztorna, ośrodek pracy twórczej lektora i nauki zakonników.³⁵

Wydana w 1259 r. przez kapitułę generalną dominikanów *Ordinatio pro studiis*, w której opracowaniu brali m. in. udział św. Albert Wielki i św. Tomasz z Akwinu, mocno podkreśliła prymat studiów przed innymi zajęciami.³⁶ System kształcenia dominikańskiego podlegał wizytacji.³⁷

Franciszkanie. Przed 1310 r. powstał w Braniewie pierwszy klasztor franciszkanów w diecezji warmińskiej. Później, w latach 1349/50 i 1364 powstały klasztory franciszkańskie w Welawie i Barczewie.³⁸ Zakon franciszkanów w diecezji warmińskiej podlegał kustodii zakonnej pruskiej, która miała swą siedzibę w Gdańsku, a ta z kolei prowincji zakonnej saksońskiej w Dreźnie.³⁹

Klasztor franciszkanów w Braniewie zajmował się głównie działalnością misyjną w Kurlandii⁴⁰ i zgodnie z ogólną orientacją zakonną nie był specjalnie zainteresowany w prowadzeniu szkół. F. Beckmann i F. Hipler przypuszczają, iż w klasztorze braniewskim istniała w 1318 r., za czasów gwardiana Jana, szkoła biskupia.⁴¹ V. Röhrich przyjmuje istnienie szkoły nie tylko przy klasztorze braniewskim, ale również w Barczewie.⁴² Trudno się z powyższymi stanowiskami zgodzić, gdyż brak na ich potwierdzenie pewnych dowodów.

Szkoła natomiast istniała przy klasztorze franciszkanów w Gdańsku, posiadającym bogatą bibliotekę i wielu uczonych zakonnych.⁴³

Augustianie. Powołani przez biskupa Hermana z Pragi, osiedlili się w 1347 r. w Reszlu. Początkowo podlegali prowincji zakonnej bawarskiej, a od 1359 r. saksońskiej, z której ramienia na zlecenie przeora generalnego wizytował ich w 1380 r. znany uczony, zasłużony dla diecezji

³⁵ Bender, jw. (1) ss. 2, 20. — Por. Kłoczowski, jw. (2) s. 330.

³⁶ Kłoczowski, jw. (2) s. 331. — Warto tu zaznaczyć, iż pierwsi biskupi: diecezji warmińskiej — Anzelm, chełmińskiej — Heidenreich, pomezkańskiej — Ernst v. Toger, byli dominikanami. (Por. Hipler, jw. (1) s. 10 — Röhrich V. Geschichte des Fürstbistums Ermland. Braunsberg 1925 s. 11).

³⁷ Kłoczowski, jw. (2). — M. in. miał wizytować dominikanów elbląskich św. Albert Wielki. (por. Hipler, jw. (1) s. 10).

³⁸ Bender, jw. (1) ss. 23—26. — Hipler, jw. (1) ss. 29, 55, 158.

³⁹ Bender, jw. (1) s. 25.

⁴⁰ Bender, jw. (1) s. 23 — Hipler, jw. (1) s. 55. — Buchholz, jw. (2) s. 13.

⁴¹ Beckmann, jw. (2) s. 6. — Hipler, jw. (1) ss. 62 n.

⁴² Röhrich, jw. s. 225.

⁴³ Bender, jw. (1) ss. 25 n. — Roth, jw. s. 133. — Matern Gerhard jw. s. 58.

warمیńskiej augustianin, Jan Merkelin. Augustianie osiedlili się w roku 1372 w Świętej Siewierce, a później w Patolach.⁴⁴

Nasuwa się pytanie, czy augustianie prowadzili w diecezji warمیńskiej szkołę? V. Röhrich przyjmuje za pewne istnienie szkoły przy klasztorze w Reszlu, zaraz po jego założeniu.⁴⁵ Zdaniem natomiast G. Materna, jeżeli w XV w. jest wspomniana jakaś szkoła w Reszlu, należy ją zawsze zaliczać do grup diecezjalnych szkół parafialnych.⁴⁶ F. Hipler, biorąc pod uwagę lektora Mikołaja Ghelara z klasztoru w Świętej Siewierce uważa, że można wnioskować o istnieniu szkoły przy tamtejszym klasztorze.⁴⁷

Wątpliwości, jakie istniały w tej sprawie wyjaśniła praca J. Frey'a. Jego stanowisko podtrzymują H. Eysenblätter i A. Poschmann.⁴⁸ Okazuje się, że augustianie z braku powołań zakonnych ograniczali się tylko do kształcenia nowicjuszy. Tu jednak na przeszkodzie stał brak odpowiednich sił nauczycielskich. Z tej właśnie racji konwent augustianów podjął 14. IX. 1415 r. decyzję o zjednoczeniu klasztorów północnych terenów prowincji saksońskiej, celem wspólnego kształcenia nowicjuszy. Założono przy tej okazji tzw. *studium continuum* czyli szkołę wędrowną, która co roku miała zmieniać miejsce swego pobytu i do której każdy z klasztorów, z racji wnoszonych opłat, miał prawo posyłać rocznie jednego nowicjusza. Rok szkolny miał trwać od 29. IX do 29. VI następnego roku, w czasie którego nowicjusze mieli być nauczani przez lektora i tzw. kursorów, to jest bakałarzy, gramatyki, logiki, filozofii i teologii. Konwent zakonny augustianów ustalił również kolejność lat i miejsce pobytu szkoły. Trzeci rok przypadł klasztorowi w Reszlu, a czwarty Świętej Siewierce.⁴⁹ Zdaniem A. Poschmanna plan ten nie był dotrzymywany, gdyż jeżeli by jeszcze w 1415 r. wg. projektu rozpoczęto naukę, to szkoła powinna się znajdować na terenie diecezji warمیńskiej w latach 1417/18. Tymczasem pierwszy znany lektor augustianów Mikołaj Ghelar pojawia się w Świętej Siewierce dopiero w 1422 r.,

⁴⁴ C. D. W. II, 189. — *Scriptores Rerum Prussicarum*. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Ed. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. I—V. Leipzig 1861 nn. (S. R. P.) II, 568. — Ditki A. A. Notizen über das ehemalige Augustinerkloster in Rössel. Neunter Jahresbericht über das Königliche Progymnasium zu Rössel. Königsberg 1841 ss. 13 nn. — Bender, jw. (I) s. 28. — Hipler, jw. (I) ss. 36 n., 56. — Frey J. Geschichte des Gymnasiums zu Rössel bis zum Jahre 1780. Erste Hälfte. Berichte über das Gymnasium zu Rössel für das Schuljahr 1879/80. Königsberg 1880 ss. 4 nn. — Eysenblätter H. Die Klöster der Augustiner — Eremiten im Nordosten Deutschlands. *Altpr. Monatsschr.* 1898 t. 35 ss. 368 nn., 376 nn.

⁴⁵ Röhrich, jw. s. 225.

⁴⁶ Kolberg, jw. (I) s. 22. — Matern Gerhard, jw. s. 59.

⁴⁷ Hipler, jw. (I) s. 56. — Por. Bender, jw. (I) s. 24.

⁴⁸ Frey, jw. ss. 10 nn. — Eysenblätter, jw. ss. 360 n., 379. — Poschmann, Das Augustinerkloster in Rössel. *ZGAE* 1932 t. 24 ss. 102, 146.

⁴⁹ C. D. W. III, n. 502.

podczas gdy szkoła powinna się tam znajdować w latach 1418 i 1426.⁵⁰ Wydaje się jednak, że pomimo pewnych trudności w dotrzymywaniu ustalonej kolejności, szkoła augustiańska odbywała swoje zajęcia na terenie diecezji warmińskiej i to głównie w klasztorze w Świętej Sierkerce, na co wskazywałoby istnienie w tym klasztorze w 1481 r. drugiego znanego lektora teologii, mianowicie Henryka Stala *vel* Schalla.⁵¹

Omówione wyżej zakony, nastawione były w średniowieczu głównie na działalność misyjną, zarówno wewnątrz diecezji warmińskiej, jak i poza jej granicami. Tu właśnie należałoby się doszukiwać zasadniczych przyczyn, iż szkół klasztornych w pełnym tego słowa znaczeniu, jakie wówczas świetnie rozwijały się na Zachodzie, było brak. Szkoły klasztorne dominikanów i augustianów w diecezji warmińskiej miały charakter czysto wewnętrzny, nakreślony potrzebami klasztoru i zakresem jego działalności. Mimo jednak braku otwartych szkół klasztornych, skoncentrowania się głównie na pracy misyjnej, jest rzeczą pewną, iż zakonnikom klasztorów warmińskich nieobce były zakonne autorytety naukowe: św. Albert Wielki, św. Tomasz z Akwinu, św. Bonawentura, Duns Szkot, Wilhelm Ockham, św. Augustyn, Hugo i Ryszard ze św. Wiktora i inni.

SZKOŁA KATEDRALNA

Początki diecezji warmińskiej związane są nie tylko z organizacją szkolnictwa parafialnego, lecz również z tworzeniem szkoły katedralnej we Fromborku. Obok niej powstały podobne w Dobrym Mieście i Lidzbarku Warmińskim.

Dokładna data założenia fromborskiej szkoły katedralnej nie jest znana. Ogólnie przyjmuje się, że powstała ona w 1260 r., wraz z Kapitułą katedralną,⁵² ponieważ biskup Anzelm nadał jej m. in. prawo posiadania w swoim gronie kanonika scholastyka i kantora.⁵³ Zapewnił też, iż poza prepozytem, dziekanem, kustoszem, również stanowiska scholastyka i kantora będą obdarzone godnościami prałackimi.⁵⁴ Pogląd, iż szkoła katedralna fromborska powstała w 1260 r. nie jest jednak uzasadniony.

⁵⁰ Poschmann, jw.

⁵¹ Eysenblätter, jw. s. 379.

⁵² Beckmann F. De rei scholasticae ac litterariae in Varmia origine ac progressu. *Index lectionum in Lyceo Regio Hosiano Brunsbergensi. Per hiemem anni MDCCCLVII—VIII a die XV octobris.* (3) ss. 6 n. — Bender, jw. (1) ss. 2, 5. — Hipler, jw. (1) s. 51.

⁵³ „...Jus vero eligendi in dicta ecclesia prepositum decanum Cantorem Scholasticum Custodem ac Canonicos nobis et nostris sucesoribus una cum Capitulo retinemus”. ...” (Diploma Elbingi 27 Jan. 1264 ... wg. Beckmann, jw. (1) s. 38) — Beckmann, jw. (3) s. 6. — Obłak J. O początkach Kapituły katedralnej na Warmii. *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne* 1961 n. 5 s. 10.

⁵⁴ Thiel A. De Capituli Cathedralis Varmiensis primordiis. *Index lectionum in Regio Lyceo Hosiano Brunsbergensi. Per aestatem 12. apr. MDCCCLVIII* ss. 3 nn. — Hipler, jw. (1) s. 12. — Obłak, jw.

Nie można bowiem wiązać daty powstania tej szkoły z erekcją Kapituły katedralnej, skoro skład osobowy tej ostatniej znany jest dopiero z drugiego wyboru a siedzibą jej początkowo był nie Frombork, lecz Braniewo. Ponadto niespokojne czasy w jakich działał biskup Anzelm, nie stwarzały sprzyjających warunków nie tylko szkole, lecz również życiu ogólnokościelnemu. W związku z najazdem Prusów, emigracją biskupa Anzelma, można wątpić czy szkoła katedralna w ogóle powstała w 1260 r. A jeżeli nawet została założona, to nie wiadomo czy rozwinęła jakąkolwiek działalność.

O pomyślnym i potwierdzonym bezpośrednimi dokumentami rozwoju szkoły, a może nawet o jej powstaniu, można mówić dopiero od czasu rządów biskupa Henryka Fleminga (1278—1300), po przeniesieniu Kapituły katedralnej z Braniewa do Fromborka, kiedy nauczaniem zajęł się pierwszy, znany z imienia, kanonik scholastyk. Był nim od 1289 r. do 14. III. 1297 r. Volquinus.⁵⁵ Dobrze i pewne wiadomości o fromborskiej szkole katedralnej pochodzą z okresu rządów biskupa Eberharda z Nyssy (1301—1326). Scholastykiem był wówczas Bertoldus, od 12. VIII. 1308—29. VI. 1317 r.⁵⁶ O scholarach fromborskiego kościoła katedralnego z tego okresu wspomina testament prepozyta Kapituły warmińskiej Henryka de Sunneberch, datowany w 1314 r.⁵⁷ Dalszy rozwój szkoły nastąpił za rządów biskupa Hermana z Pragi (1337—1349).⁵⁸ Wzrosła wtedy bardzo ilość uczniów, budząc — jak to wynika z zapisków braniewskiego pisarza miejskiego w *Libellus civitatis* — podziw okolicy.⁵⁹ Zapewne nie bez wpływu były tu liczne legaty i zapisy testamentalne, jakie wówczas zaczęły się częściej pojawiać.⁶⁰ Pierwszy zapis fundacyjny pochodzi z lat 1314—1320. Kanonik Henryk de Sunneberch zapisał w swoim testamencie jedną markę rocznie na scholarów we Fromborku.⁶¹ W 1407 r. szkoła katedralna otrzymała dotację, przeznaczoną na obuwie i odzież dla biednych uczniów z testamentu Arnolda z Ergesten. Pomoc ma-

⁵⁵ C. D. W. I, 48, 102. — Por.: Beckmann, jw. (3) s. 7. — Thiel, jw. s. 14. — Beckmann, jw. (2) ss. 1, 8. — Eichhorn A. Die Prälaten des erm'ändischen Domkapitels. ZGAE 1866 n. 3 ss. 307, 529. — Bender, jw. (1) s. 3. — Hipler, jw. (1) s. 51.

⁵⁶ C. D. W. I, 134, 142, 149, 151, 153, 158, 160, 166, 180. — Thiel, jw. — Eichhorn, jw. ss. 307, 530. — Bender, jw. (1). — Hipler, jw. (1).

⁵⁷ „...Insuper pro quatuor anniversariis in predicta Ecclesia Warmiensi celebrandis annis singulis perpetue, ... Canonicis qui interfuerint tres marce, vicariis et scolaribus una marca et pauperibus marca dimidia tribuantur, ... Dominis et fratribus meis Her. decano, ber(tholdo) Scolastico, ...” (wg. Beckmann, jw. (3) s. 9 (epimetrum)).

⁵⁸ Hipler, jw. (1) s. 51.

⁵⁹ „Anno domini M^occc^oxlvi^o (1346) a festo circumcissionis dni vsque ad carnispruium fuit magna sociorum multitudo et scolarium in scula la(tina) warmien.” (C. D. W. II, 81) — Beckmann, jw. (2) s. 1. — Hipler, jw. (1). — Matern Gerhard, jw. s. 47.

⁶⁰ Beckmann, jw. (2). — Hipler, jw. (1).

⁶¹ Beckmann, jw. (3) ss. 8 nn.

terialna dla szkoły zwiększała się również przez następne lata. Przykładali się do tego głównie kanonicy Kapituły katedralnej we Fromborku. W 1422 r. kanonik Henryk de Mundo przeznaczył 230 guldenów węgierskich i 75 marek pruskich rocznie na konwikt biednych scholarów oraz na wyżywienie uczniów szkoły katedralnej.⁶² Podobne zapisy z tego okresu pochodzą od Arnolda Huxera, wyznaczającego dochód z pięciu włók w Bartągu na utrzymanie szkoły fromborskiej.⁶³

Z początkiem drugiej połowy XV w. fromborska szkoła katedralna prawdopodobnie upadła. Ostatnie wiadomości o jej istnieniu pochodzą z 1426 i 1448 r., kiedy jej rektorami byli Mateusz Reddin i Henryk Sander.⁶⁴ Upadek szkoły nastąpił zapewne w czasie wojny 13-to letniej, a więc po 1454 r. a przed 1466 r., kiedy kurie kanonickie i gmach szkoły katedralnej we Fromborku zostały spalone.⁶⁵

Pierwsze próby podniesienia szkoły katedralnej z upadku uczynił biskup Mikołaj Tüngen (1467—1489). Istniały jednak wówczas niezbyt sprzyjające warunki, by cel ten mógł zostać osiągnięty, skoro w 1480 r., po przystąpieniu do prac budowlanych przy katedrze i kuriach we Fromborku, szkoły nie odbudowano, a dawny jej plac przeznaczono pod inną zabudowę.⁶⁶ Z zamiarem odbudowy szkoły nosił się biskup Mikołaj Tüngen do końca życia. W testamencie swoim z 30. I. 1489 r. przeznaczył na ten cel 120 marek.⁶⁷ W tym samym kierunku szły wysiłki następcy, biskupa Łukasza Waczenrodego (1489—1512). Starał się nie tylko na nowo założyć szkołę katedralną we Fromborku przy pomocy Braci Wspólnego Życia z Chełmna, lecz dążył do utworzenia na terenie diecezji warmińskiej uniwersytetu. Biskupa Waczenrodego zmierzającego do odbudowy szkoły katedralnej wspomagali materialnie kanonicy Achtsnicht i Elias z Dorotowa. Pierwszy, zmarły z pocz. XVI w. przeznaczył w swoim testamencie $\frac{1}{4}$ sumy osiągniętej z wyprzedaży swojej kurii na szkołę katedralną, na wznowienie nauczania i utrzymanie scholarów. Drugi, zmarły w 1489 r., również wspomina w testamencie swoim szkołę katedralną.⁶⁸ W 1501 r. biskup Łukasz Waczenrode powołał do Fromborka Braci Wspólnego Życia, dotychczasowych profesorów Akademii Cheł-

⁶² C. D. W. III, n. 593.

⁶³ Hipler, jw. (1) s. 51. (Dochody te zostały w 1639 r. przeznaczone na Seminarium Duchowne w Braniewie). — Matern Gerhard, jw. s. 251.

⁶⁴ Beckmann, jw. (2) s. 1. — Bender, jw. (1) s. 3. — Hipler, jw. ss. 52, 54. — Matern Gerhard, jw. s. 48.

⁶⁵ Johannis Plastwici, Decani Warmiensis, Cronicon de vitis Episcoporum Warmiensium. W: *Scriptores Rerum Warmiensium*. Ed. C. P. Woelky. Bd. I. Braunsberg 1866 (S. R. W.) s. 109. — Beckmann, jw. (2) s. 2. — Bender, jw. (1) s. 5. — Brachvogel E. Die Neuausstattung des Domes zu Frauenburg am Ausgang des Mittelalters. *ZGAE* 1932 n. 24 (1) s. 53.

⁶⁶ Bender, jw. (1) s. 7. — Eichhorn, jw. s. 533. — Matern Gerhard, jw. 48.

⁶⁷ Beckmann, jw. (2) s. 9.

⁶⁸ Brachvogel, jw. (1) s. 53. — Matern Gerhard, jw. s. 261.

mińskiej.⁶⁹ Wobec przybyłych do Fromborka w styczniu tego roku Braci, Kapituła wyraziła w końcu zgodę na wyznaczenie placu pod szkołę, ale jednocześnie dała do zrozumienia, iż jest bezsilna, gdy chodzi o utrzymanie rektora szkoły i jego współpracowników.⁷⁰

Szkoła fromborska była w swym istnieniu i działalności powiązana z miejscową Kapitułą. Związki owe nie ograniczały się tylko do zapisów fundacyjnych. Każdy z kanoników katedralnych, na podstawie dawnego zarządzenia papieskiego, był zobowiązany do utrzymywania i kształcenia we Fromborku dwóch chłopców pochodzenia pruskiego „aby nauczali i wychowywali we wierze poddany sobie lud, z którego żyją”.⁷¹

Istniejące we Fromborku duże i wykształcone środowisko kapitulne pozwala również na wyprowadzenie wniosku o bezpośrednim powiązaniu kanoników katedralnych z nauczaniem w miejscowej szkole. Jak wynika z dokumentu z 1287 r., już Kapituła z drugiego wyboru posiadała w swoim gronie czterech magistrów.⁷² Późniejsze lata przyniosły duży wzrost kanoników posiadających stopnie akademickie. Wpłynęły na to statuty biskupie i kapitulne, zobowiązujące kanoników do odbywania trzyletnich studiów uniwersyteckich. Już w 1343 r. biskup Herman z Pragi wydał rozporządzenie, by każdy z kanoników katedralnych posiadał za sobą studia teologii lub prawa kanonicznego. Do sprawy tej nawiązały również statuty Kapituły z 1384 r. Mocno podkreśliły obowiązek studiów statuty kapitulne biskupa Mikołaja Tüngena, nakazujące nowym kanonikom posiadanie lub osiągnięcie poprzez studia stopnia magistra lub bakalarza Pisma św., albo doktora lub licencjata prawa kanonicznego, cywilnego, medycyny. Statuty biskupa Tüngena zostały potwierdzone w 1532 r. przez biskupów: Maurycego Ferbera (1523—1537),

⁶⁹ Beckmann, jw. (2) s. 9. — Bender, jw. (1) ss. 7, 9. — Hipler, jw. (1) s. 54. — Brachvogel, jw. (1).

⁷⁰ (25. I. 1501 r.) „Debitis reverentia et obedientia premissis, Rme Pater, fuerunt coram nobis ad scripta ut asseruerunt secundaria paternitatis vestre presentium ostensores fratres de Culmen, Petentes sibi consignari aliquem locum pro scola erigenda, cum provisione in hiis necessaria. Designavimus quidem et ostendimus eis locum ad scolam hujusmodi congruentem, quo conspecto eundem acceptarunt, preterea alium locum spatiosum pro eorum habitatione ipsis concedi petiverunt, quem hac vice ipsis designare nequivimus. Super emolumentis rectori scholarum et collaboratoribus suis ministrandis nichil certi assignare potuimus, ex causis coram Rma vestra dominatione allegatis, prout singula clarius ex ipsis intelliget paternitas vestra Rma, quam altissimus pro regimine statuque ecclesie Warmiensem incolumem diu nobis conservare velit, rogamus. Datum apud ecclesiam Warmiensem prefatam die lune vicesimaquinta mensis Januarii Millesimo quingentesimo primo. E. r. p. vre devoti propositus Decanus et Capitulum ecclesie Warmien. Reverendissimo in Christo patri et Dno Dno Luce dei et apostolice sedis gratia Episcopo Warmiensi dignissimo majori nostro colendissimo.” (wg. Beckmann, jw. (2) s. 15).

⁷¹ „...canonici eiusdem ecclesie existentes in sua residencia, unusquisque habet educere puerum in curia sua lingua prothenciali, ut populum sibi subditum, de quo vivunt, habeant eos docere et educere catholica fide et ne pereant in animabus eorum.” (Ordinancia castri Heylsbergk. W: S. R. W. I, s. 341 n.).

⁷² C. D. W. I, 76.

który rozszerzył zakres studiów, a później w 1540 r. przez Jana Dantyszka (1537—1548).⁷³

Pozostaje jeszcze do bliższego omówienia sprawa kanonika scholastyka. Dekret erekcyjny Kapituły biskupa Anzelma wymienia wśród kanoników warmińskich m. in. i scholastyka. Jakie było jego zadanie? Na Zachodzie spotyka się scholastyka już w końcu IX w. W Polsce dopiero od połowy XII w. Z reguły podlegały mu wszystkie szkoły, jakie istniały w danej diecezji. Szczególną jednak opiekę sprawował nad szkołą katedralną; często uczył w niej sam i dokonywał wyboru nowych nauczycieli.⁷⁴ Biorąc pod uwagę powszechne prawo ówczesnego Kościoła, można przypuszczać, iż mianowany w Kapitulie warmińskiej kanonik scholastyk skoncentrował swą działalność na założeniu szkoły katedralnej we Fromborku.

Nie są nam znani pierwsi warmińscy scholastycy. Późniejsze dokumenty wymieniają tylko dwóch: Volquinusa i Bertolda. Wydaje się, że pierwsi scholastycy warmińscy nie tylko sprawowali nadzór nad szkołą katedralną, lecz i osobiście uczyli we Fromborku. W Polsce jeszcze w XII i XIII w. uczyli sami scholastycy.⁷⁵ Na Warmii godność scholastyka istniała do około 1317 r., później zanikła.⁷⁶ Prawdopodobnie jednak już wcześniej scholastyka zastąpił w nauczaniu i prowadzeniu szkoły katedralnej jej rektor. W wypadku szkoły katedralnej we Fromborku, pierwsze wzmianki o rektorze pochodzą już z lat 1393 i 1422. Późniejsze dokumenty podają nazwiska dwóch rektorów szkoły katedralnej we Fromborku: Mateusza Reddin z 1426 r. i Henryka Sandera z 1448 r.⁷⁷

Rektorzy z reguły podlegali scholastykowi, w dowód uznania jego władzy składając przepisane kalendarzem dary. Jeżeli scholastyka nie było, lub na wyraźne życzenie, rektor podlegał kapitule.⁷⁸ Rektorzy fromborskiej szkoły katedralnej najprawdopodobniej podlegali tylko

⁷³ Bender, jw. (1) ss. 30, 35 n. — Hipler, jw. (1) ss. 16 n. — Oblak J. Statuty warmińskiej Kapituły katedralnej. *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne*. 1961 n. 5 (2) ss. 51 n.

⁷⁴ Beckmann, jw. (3) s. 7. — Eichhorn, jw. s. 307. — Rogalski, jw. s. 58. — Petrani A. Szkolnictwo teologiczne w Polsce. *Prawo kanoniczne*. 1964 nr 1—2 ss. 140 n.

⁷⁵ Petrani, jw. s. 141.

⁷⁶ C. D. W. I, 195 (12. V. 1393 r.). — S. R. W. I, ss. 213, 217, 220. — Eichhorn, jw. s. 307. — Bender, jw. (1) s. 3. — Hipler, jw. (1) ss. 51 n. — Matern Gerhard, jw. s. 47. — Oblak, jw. (1) s. 10.

⁷⁷ Bender, jw. (1). — Hipler, jw. (1) s. 52. — Perlbach M. Prussia scholastica: Die Ost- und Westpreussen auf den mittelalterlichen Universitäten. Braunsberg 1895 (2) ss. 26, 184.

⁷⁸ Petrani, jw. ss. 140 n. — Ciekawa jest ordynacja szkolna, pochodząca z XV w., przeznaczona dla krzyżackiej szkoły zamkowej w Malborku. Określa ona zobowiązania materialne uczniów wobec rektora i nauczycieli szkoły. Wykazuje duże podobieństwo do ordynacji szkoły istniejącej przy kościele N. M. P. w Krakowie. (Por. Breiter Th. Beiträge zur Geschichte der alten lateinischen Schule in Marienburg. Marienburg 1864. — Karbowiak, jw. ss. 106 n.)

Kapitułe. Stojąc na czele szkoły dobierali sobie nauczycieli do nauczania scholarów.⁷⁹

Na temat zakresu i programu fromborskiej szkoły katedralnej brak wiadomości. Podobnie przedstawia się zresztą sprawa z większością szkół tego typu. Pewne światło na jej typ rzucają postanowienia soboru lateraneńskiego IV z 1215 r., z którym zapewne związane było jej założenie. Sobór ten, rozszerzając uchwały soboru lateraneńskiego III, postanowił by przy szkołach katedralnych istniały dwa wydziały: gramatyczny i teologiczny; każdy obsadzony magistrem — nauczycielem, jednym dla nauk humanistycznych (*grammaticus*) i drugim dla nauk teologicznych (*theologus*). *Magister grammaticus* miał nauczać gramatyki i nauk pokrewnych, *theologus* natomiast Pisma św. i dogmatyki pastoralnej.⁸⁰ Należy przyjąć za pewne, że i we fromborskiej szkole katedralnej istniały podobne wydziały i stanowiska nauczycielskie. Pogląd taki podtrzymują: F. Hipler, J. Bender, E. Waschinski i G. Matern.⁸¹

Stanowisko magistra istniało już za czasów papieża Aleksandra II przy niektórych kościołach katedralnych. Papież Innocenty III rozszerzył je na wszystkie katedry zaznaczając, że „teolog powinien nauczać kleryków i innych Pisma św., a szczególnie tych przedmiotów, które mają związek z duszpasterstwem”.⁸² Stanowisko magistra we fromborskiej szkole katedralnej wymienia m. in. dokument datowany w 1393 r. Pojawia się ono dosyć często, zarówno w informacjach na temat szkoły we Fromborku, jak i w wykazach kanoników katedralnych. Od 1280 r., odkąd znany jest wykazany dokumentami, spis członków warmińskiej Kapituły katedralnej, ciągnie się nieprzerwany rząd jednego, dwóch lub nawet trzech równocześnie magistrów. J. Bender sądzi, iż byłoby błędem uważać ich wszystkich za magistrów sztuk wyzwolonych, gdyż — jak powiada J. G. L. Kosegarten — teolog często był nazywany magistrem, a jego funkcja określana jako *magisterium*. Wydaje się stąd, że tak wielka liczba uczonych osób, z pewnością nie była potrzebna do pełnienia obowiązków w diecezji, ale przede wszystkim do kształcenia duchowieństwa.⁸³

W szkołach gramatycznych na Zachodzie wydział gramatyczny obejmował naukę pacierza, psalmów, nauki czytania i pisania. Później uczono

⁷⁹ Bender, jw. (1).

⁸⁰ Beckmann, jw. (3) s. 7. — Hipler F. Meister Johannes Marienwerder und die Klausurin Dorothea von Montau. ZGAE 1866 n. 3 (3) 169. — Hipler, jw. (1) s. 52. — Matern Gerhard, jw. 47. — Petrani, jw. s. 137.

⁸¹ Bender, jw. (1) ss. 29 nn. — Hipler, jw. (1) s. 52. — Waschinski, jw. (1) s. 30. — Matern Gerhard, jw. s. 48.

⁸² Bender, jw. (1) s. 29. — Por. Petrani, jw.

⁸³ Kosegarten J. G. L. Geschichte der Universität (1456) Greifswald mit urkundlichen Beilagen. Th. I. Greifswald 1865 s. 6. — Por. wykaz kanoników warmińskich posiadających stopnie naukowe: Bender, jw. (1) ss. 30—40. — Hipler, jw. (1) ss. 17, 65.

rego Testamentu, począwszy od stworzenia świata do czasów Machabeuszów i Heroda, a na końcu wylicza cuda Pana Jezusa oraz podaje krótkie informacje o śmierci poszczególnych apostołów. F. Hipler uważa, iż dzieło to przeznaczone było przede wszystkim dla uczniów fromborskiej szkoły katedralnej lub do kształcenia duchowieństwa. Wskazują na to ponadto zawarte w dziele cytaty m. in. św. Augustyna, św. Ambrożego, św. Tomasza z Akwinu, imienny zestaw autorów, wykład na temat powstania greckiej Septuaginty oraz zawarte w glosach objaśnienia. Mogło to przynieść korzyść nie jakiemuś zwykłemu czytelnikowi, lecz właśnie studiującym teologię.⁸⁷

Z końcowego okresu istnienia szkoły katedralnej we Fromborku znany jest profesor teologii, kanonik doktor Wawrzyniec Heilsberg, zmarły w 1443 r. we Fromborku. Przekazał on bibliotece warmińskiej dzieła zawierające retorykę, kalendarz astronomiczny oraz pisma Cy-cerona.⁸⁸

Uczniowie fromborskiej szkoły katedralnej ćwiczeni byli również w śpiewie kościelnym. Zajmowali się tym kantor i jego pomocnik, zwany sukcentorem. Dokumenty wymieniają cały szereg kanoników kantorów, obdarzonych godnościami prałackimi.⁸⁹

Przy kościele katedralnym we Fromborku istniała biblioteka. Uległa ona zniszczeniu w latach 1455—1477. Znany jest katalog jej książek z lat 1450—1453. Wymienia on liczne dzieła z zakresu teologii dogmatycznej, biblijnej, prawa kanonicznego, filozofii, gramatyki.⁹⁰

Wiadomości jakie dotarły do naszych czasów na temat fromborskiej szkoły katedralnej są bardzo fragmentaryczne. Pomimo tego pozwalają one stwierdzić, iż szkoła ta istniała od końca XIII w. do połowy XV w. Do około 1317 r. pieczę nad nią sprawowali kanonicy scholastycy, a później jej kierownictwo przeszło w ręce rektorów. Wydaje się rzeczą pewną, że szkoła katedralna we Fromborku posiadała wydział gramatyczny i teologiczny, a jej zasadniczym celem było przygotowanie młodzieży, w tym specjalnie pochodzenia pruskiego, do stanu kapłańskiego. Biorąc pod uwagę podobne szkoły diecezji warmińskiej w Dobrym Mieście

⁸⁷ Rkp. 906 b. biblioteki uniwersytetu w Królewcu. — Por.: Hipler, jw. (1) ss. 17—27. — Eichhorn, jw. s. 530. — Na podstawie analizy filologicznej Hipler przypisuje Tylonowi trzecie dzieło, mianowicie parafrazę księgi Hioba, zakończoną w 1338 r., w której wykorzystuje m. in. dzieło św. Grzegorza *Moralia super Job*. (Hipler, jw. (1) ss. 24 n.).

⁸⁸ Beckmann, jw. (2) s. 4. — Bender, jw. (1) s. 30. — Hipler, jw. (1) ss. 17, 58.

⁸⁹ Eichhorn, jw. ss. 580 nn.

⁹⁰ Z istniejących tam dzieł warto wymienić niektórych ich autorów: Arystoteles, Awicenna, Seneka, Piotr Lombard, Ryszard ze św. Wiktora, Ryszard z Middletown, św. Tomasz z Akwinu. — Por. Hipler F. *Analecta Warmiensia. Studien zur Geschichte der ermländischen Archive und Bibliotheken. ZGAE 1870* — 74 n. 5. (4) ss. 346—356.

gramatyki łacińskiej na podstawie Donata lub Aleksandra de Villa Dei. Ponadto uczono tzw. *regulas pueriles*, czytano Katona, Teodula.⁸⁴

Jeżeli chodzi o szkołę katedralną we Fromborku, zachował się pewien podręcznik gramatyki łacińskiej z XV w., znajdujący się w posiadaniu b. biblioteki Najśw. Maryi Panny w Gdańsku, napisany przez fromborskiego nauczyciela Pawła Molnera w 1454 r., o tytule *Moglossa*. Podręcznik gramatyki łacińskiej Molnera składa się z trzech części; pierwsza omawia język (mowa i odmiana), druga mówi o konstrukcji zdania i zgodnie z układem ówczesnych gramatyk, zawiera etymologię i syntaksę, trzecia daje wyjaśnienie trudniejszych miejsc łacińskiej Wulgaty.⁸⁵ Ów właśnie rękopis wskazywałby, że gramatyka ta była przeznaczona najprawdopodobniej dla uczniów szkoły katedralnej we Fromborku. Pozwalałoby to na wyciągnięcie wniosku, że istniał tam wydział gramatyczny, a także, z racji wyjaśniania zawitych tekstów Pisma św., wydział teologiczny. Warto dodać, że w pierwszej części omawianego rękopisu, zawarty jest inny podręcznik gramatyki łacińskiej, mianowicie *Doctrinale (puerorum)* Aleksandra de Villa Dei. Wspólne pochodzenie rękopisów z Fromborka, jeszcze mocniej wiązałoby je z miejscową szkołą katedralną, tym bardziej, że właśnie gramatyka Aleksandra de Villa Dei była używana w tego typu szkołach.

Nie ma również pewnych i bliższych wiadomości o wydziale teologicznym szkoły katedralnej we Fromborku. Pewne światła na studia teologiczne rzucają tu świadectwa Merkelina i Thyłona.

Jan Merkelin, augustianin z klasztoru w Strzelcach Krajeńskich, autor dzieła *De instructione simplicium sacerdotum*, w przedmowie do tego traktatu wskazuje na dużą liczbę duchownych w diecezji warmińskiej, posiadających wykształcenie teologiczne.⁸⁶ Thylo, kanonik, kustosz fromborski w 1338 r., jest autorem dzieł teologicznych. Pierwsze pt. *Libellus septem sigillorum*, napisane zostało w 1331 r. Drugie: *Die Hystorien der alten Ehe* ujmuje w 173 rozdziałach zasadniczą treść Sta-

⁸⁴ Petrani, jw. s. 139.

⁸⁵ Cod. Q. 46 in 4 b. gdańskiej biblioteki N. M. P. zawiera w pierwszej części (f. 1—83) gramatykę (*Doctrinale*) Aleksandra de Villa Dei. Początków dzieła Molnera (f. 83—86) niestety brak. F. 87—268 zawierają ciąg dalszy gramatyki Molnera oraz jej zakończenie. Podana na końcu uwaga brzmi: „Explicit moglossa a motu ligwe liber dictus (prosodie necnon) dyasintetice necnon ethimoloye partibus deputatus. Qui est breviter diligenter et solertiter editus per dnm Paulum, Paulum inquam Molner in Frawenborg et solícite conscriptus inibi per Jacobum Birke de Konigsberg, finitus siquidem feria 2a hora post quintam de sero ante diem festi ad vincula Petri. Sub incarnatione dominica a^o MCCCCLIII” (wg. Hipler, jw. (1) s. 54).

⁸⁶ Jan Merkelin, lektor augustianów z klasztoru w Strzelcach Krajeńskich, z okazji wizytacji klasztorów warmińskich, spotkał się z bpem Henrykiem Sorbomem. Na jego życzenie napisał traktat o eucharystii: „Liber de instructione simplicium sacerdotum”. We wstępie pisze m. in.: „...aliqui in sacra scriptura experti, quorum numerus dei gracia in dioecesi vestra non paucus reperitur.” (Hipler, jw. (1) ss. 36, 52). — Por. Chronik des Vereins. ZGAE 1866 n. 3 s. 713.

i Lidzbarku Warmińskim, wydaje się, iż była ona na wyłącznym utrzymaniu Kapituły katedralnej. Fakt ten mógłby tłumaczyć niepowodzenie wysiłków biskupów Tüngena i Waczenrodego, celem podniesienia jej z upadku.

SZKOŁA KOLEGIACKA

Dobre Miasto, będące siedzibą, po przeniesieniu się spod Braniewa i z Głotowa, Kapituły kolegiackiej, posiadało przy miejscowym kościele kolegiackim szkołę. Jak trudne są do ustalenia początki Kapituły kolegiackiej, tak nie łatwa jest do ustalenia data założenia szkoły kolegiackiej w Dobrym Mieście.

Istnieją w tej sprawie dwa zasadnicze stanowiska. Pierwsze, którego autorami są J. Bender i F. Hipler, wiążą powstanie szkoły dobromiejskiej z przeniesieniem kolegiaty z Głotowa w 1347 r. Opierają się na dokumencie, w którym z okazji przeniesienia kolegiaty do Dobrego Miasta, kanonik Jan Glas, *scholasticus Boleslaviensis* otrzymał prebendę przy kolegiacie w Dobrym Mieście.⁹¹ Zdaniem A. Birch-Hirschfeld nie można na tej podstawie wnioskować o istnieniu stanowiska scholastyka w kolegiacie dobromiejskiej, ani wiązać z nim istnienia tam szkoły, gdyż kanonik Glas tytuł scholastyka uzyskał wcześniej w Bolesławcu. W późniejszych dokumentach tytuł ten więcej nie pojawia się.⁹² Drugie stanowisko, którego autorką jest A. Birch-Hirschfeld, utrzymuje, iż pierwsza pewna informacja o szkole kolegiackiej w Dobrym Mieście pochodzi dopiero z 1379 r. A. Birch-Hirschfeld opiera się tu na świadectwie proboszcza Mikołaja Grotkowa, wspominającego w swym testamencie rektora szkoły w Dobrym Mieście,⁹³ a także na wiadomości pochodzącej z Dobromiejskiej Księgi Rocznic, gdzie wymieniony jest rektor szkoły w Dobrym Mieście imieniem Jan.⁹⁴ Należy dodać, iż z dokumentu datowanego w 1433 r. wynika, żerektorem szkoły był wówczas Giralacus.⁹⁵

Z rzadkich świadectw, jakie w ogóle istnieją na temat szkoły dobromiejskiej, szczególnie ważna jest informacja zawarta w skardze kanonika

⁹¹ C. D. W. II, 30, por.: 28, 556. — Por.: Bender, jw. (1) s. 22. — Hipler, jw. (1) s. 60. — Bezpośrednio z tym stanowiskiem łączy się Beckmann, stwierdzając, że szkoła w Dobrym Mieście została założona w związku z przeniesieniem Kolegiaty z Głotowa oraz, że w gronie kanoników istniał scholastyk. Daje jednak do zrozumienia, iż szkoła istniała przed rokiem 1379. (Beckmann, jw. (2) s. 5).

⁹² Birch — Hirschfeld A. Geschichte des Kollegiatstiftes in Guttstadt (1341—1811), ein Beitrag zur Geschichte des Ermland. ZGAE 1932 n. 24 ss. 303, 323 n.

⁹³ C. D. W. III n. 89.

⁹⁴ „Feria sexta post Reminiscere. Memoria ... Item Joannis rectoris scolarium in Guttstadt. (Das Anniversarienbuch des Kollegiat—Stiftes in Guttstadt von J. 1611. W: S. R. W. I, s. 260). — „...de tertia vero marca sic dispono: Diaconus, Subdiaconus et rector Scholae — habeat duos Scotos...” (b. archiwum biskupie B. 1 fol. 55. wg. Bender, jw. (1) s. 22). — Por.: Birch — Hirschfeld, jw. s. 323.

⁹⁵ C. D. W. IV, 460.

dobromiejskiego Gerarda Foxa. Obciąża on Mikołaja Preconsulisa, zakłócającego porządek w kościele oraz przeszkadzającego podczas nauczania Prusów Pisma św. w refektarzu kolegiackim.⁹⁶ Wiadomość ta wskazywałaby, iż przy kolegiacie odbywały się zajęcia szkolne. Ponadto, iż poza Fromborkiem, także w Dobrym Mieście kanonicy byli objęci obowiązkiem nauczania chłopców pruskich. G. Matern nie wyklucza tu możliwości, iż zgodnie z ogólnymi zaleceniami papieża i biskupów warmińskich, chodziło tu o przygotowanie kandydatów do kapłaństwa, dla pruskiej części ludności warmińskiej.⁹⁷

Nieznanym jest program nauczania, ani skład grona nauczycielskiego szkoły. Przymuszczać jednak wywodziło się ono spośród grona miejscowych kanoników. Mimo, że środowisko kolegiaty ustępowało intelektualnie Fromborkowi, to jednak w XIV i XV w. wielu kanoników dobromiejskich posiadało wykształcenie uniwersyteckie. I tak np. spotykamy tu kanoników Mikołaja Waldow i Mikołaja Kalys, którzy studiowali w Bolonii. W Paryżu studiował Arnold Lange. W Lipsku studiowali Marek Echhardi, Roman Cleynsmet, Andrzej Schonewaldt, Mikołaj Schönewald. W Pradze i Wiedniu studiowali później dziekani Kapituły Herman de Melbingo, Dietrich v. Ulsen, Piotr Steinbuth i kanonik German Brun oraz proboszcz z Dobrego Miasta Andrzej Marienburg, który na uniwersytecie praskim otrzymał promocję magistra, a następnie był przez pewien czas dziekanem wydziału *artium* w Krakowie.⁹⁸

Przy kolegiacie w Dobrym Mieście istniała cenna biblioteka.⁹⁹

Dalsze wiadomości o szkole kolegiackiej zmieszane są z informacjami na temat szkoły miejskiej, jaka również w XIV w. istniała w Dobrym Mieście. A. Birch-Hirschfeld sądzi, iż szkoła ta złączyła się ze szkołą kolegiacką, która wraz z zanikiem języka pruskiego straciła rację bytu i chyba w XV w. upadła.¹⁰⁰

Na temat szkoły miejskiej w Dobrym Mieście istnieją sporadyczne, ale dobre wiadomości z XV w. i poł. XVI w. Z akt wizytacyjnych owej szkoły wiadomo, iż posiadała ona cztery klasy. W pierwszej uczono czytania, w drugiej elementów łaciny, w trzeciej gramatyki łacińskiej według Donata, w czwartej klasie czytano Neposa i Cyncerona. Poza tym

⁹⁶ „...prutheni, quibus verbum divinum pronunciatum in refectorio dominorum sepius fuerunt impediti.” (b. archiwum miejskie Króleweca, Ordensfol. 89 Y — Acta iudicialia; wg Birch-Hirschfeld, jw. s. 324.

⁹⁷ Por.: S. R. W. ss. 341. — Röhrich, jw. ss. 234 nn. — Birch-Hirschfeld, jw. — Matern Gerhard, jw. s. 49.

⁹⁸ Perlbach, jw. (2) ss. 184 n. — Birch — Hirschfeld, jw. s. 295.

⁹⁹ Bender, jw. (1) s. 22. — Hipler, jw. (1) s. 60. — Höhn A., Grimme H. Die Kolegiatstiftsbibliothek zu Guttstadt in Vergangenheit und Gegenwart. Guttstadt 1936. — Reczyński K. Biblioteka Kolegiacka w Dobrym Mieście. *Komunikat Działu Informacji Naukowej. Seria Sztuki i Kultury. Instytut Mazurski w Olsztynie* Nr 2, r. 1947 n. 4 ss. 1—10.

¹⁰⁰ Birch — Hirschfeld, jw. s. 399.

uczono we wszystkich klasach pisania. Jej nauczyciel, jak wynika z akt wizytacyjnych 1523 r. stał pod jurysdykcją Kapituły kolegiackiej, a jego nominacja była uzgadniana z radą miejską. W 1565 r. miejska szkoła w Dobrym Mieście liczyła 55 chłopców, w 1572 r. nauczyciel jednak skarżył się, iż z 60 chłopców tylko 30—40 uczęszcza regularnie. Biedni i potrzebujący uczniowie byli wspomagani przez kanoników kolegiaty.¹⁰¹

Akta wizytacyjne dowodzą również, że Kapituła kolegiacka była bardzo zainteresowana w istnieniu i rozwoju miejskiej szkoły w Dobrym Mieście. Wiązało się to bowiem z uczestnictwem chłopców w ceremoniach liturgicznych w kościele kolegiackim. Z tej też racji, poza nauką religii, uczniowie szkoły byli objęci nauką śpiewu kościelnego przez nauczyciela i pomagającego mu młodego kantora, jedną godzinę dziennie. Uczniowie starszych klas uczęszczali regularnie na modlitwę chórową kanoników, śpiewali podczas sumy oraz tercję, sekstę, nonę, nieszpory i kompletę w kościele, a w niedzielę wszystkie godziny brewiarzowe pod kierunkiem kanonika kantora lub kanonika hebdomadariusza.¹⁰²

Szkoła kolegiacka w Dobrym Mieście, jaka istniała od drugiej połowy XIV w., przeznaczona była głównie dla chłopców pochodzenia pruskiego. Chociaż bliższe szczegóły z jej działalności i czas trwania nie są znane, fakt jej istnienia w Dobrym Mieście wskazywałby, iż członkowie miejscowej kolegiaty byli zobowiązani do kształcenia i utrzymywania młodzieży, co m. in. tłumaczyłoby duży udział uczniów w nabożeństwach liturgicznych odprawianych w miejscowym kościele kolegiackim.

BISKUPIA SZKOŁA ZAMKOWA

Poza Fromborkiem i Dobrym Miastem istniała w diecezji warmińskiej biskupia szkoła zamkowa w Lidzbarku Warmińskim przy rezydencji biskupiej. Przeznaczona ona była z początku dla 12 chłopców pruskich a później dla młodzieży dworskiej.¹⁰³

Pewne i bezpośrednie wiadomości o niej pochodzą dopiero z okresu po przeniesieniu rezydencji biskupiej z Ornety do Lidzbarka.¹⁰⁴ J. Bender i F. Hipler przypuszczają, iż szkoła zamkowa istniała o wiele wcześniej,

---

¹⁰¹ Birch — Hirschfeld, jw. — Budynek tej szkoły, którymi opiekowała się rada miejska położone były przy Bramie Glotowskiej, obok mostu na Łynie i kościoła. (Por.: Leo J. Historia Prussiae. Brunsberge 1725 s. 367. — Birch — Hirschfeld, jw.).

¹⁰² Birch — Hirschfeld, jw. ss. 324, 399. — Por. Hipler, jw. (4) s. 412.

¹⁰³ Bender, jw. (1) ss. 22, 32, 34. — Waschinski, jw. (2) ss. 216 n. — Rogalski, jw. s. 58.

¹⁰⁴ Por.: Bender, jw. (1) s. 63. — Matern Gerhard, jw. s. 45.

jako związana z rezydencją biskupią w Braniewie w latach od 1282 do 1340 i w Orniecie w latach 1340—1350.¹⁰⁵

Argumenty przemawiające za istnieniem szkoły biskupiej w Braniewie są mało przekonujące. Zdają sobie z tego zresztą sprawę ich autorzy, obdarzając je walorem tylko przypuszczenia. J. Bender z dokumentu datowanego w 1318 r., mówiącego o istnieniu na dworze biskupim w Braniewie tzw. *familia*, przypuszcza, iż istniała tam szkoła, która zajmowała się kształceniem dworzan biskupich, jak to później było praktykowane w Orniecie i Lidzbarku.¹⁰⁶ F. Hipler natomiast swoje przypuszczenia opiera na pojawieniu się w dokumentach od 1282 r. dużej ilości duchownych pochodzenia pruskiego, co należałoby jego zdaniem właśnie tłumaczyć istnieniem szkoły w braniewskim klasztorze franciszkanów, przy ówczesnej rezydencji biskupa warmińskiego.¹⁰⁷

J. Bender przyjmuje za pewne istnienie szkoły zamkowej już w Orniecie. Na poparcie swego stanowiska przytacza dokument z 23. IX. 1343 r., który mówi o sprzedaży na potrzeby stołu biskupiego czwartej części młyna, od Piotra, syna Marcina z Ornety. Piotr nazwany jest z racji pobytu na dworze biskupim *familiaris et scholaris*. Wskazywałoby to zdaniem Bendera, że istotnie młodzi dworzanie otrzymywali jakieś wykształcenie dla swych przyszłych funkcji dworskich i kościelnych na zamku w Orniecie. Ów Piotr studiował później w Padwie przez cztery lata prawo kanoniczne, a po studiach miał otrzymać od papieża Urbana godność kanonika warmińskiego. Wszystko to miałoby potwierdzać konieczność otrzymania wcześniejszego wykształcenia w Orniecie.¹⁰⁸

Trudno uznać argumentację J. Bendera i F. Hiplera za w pełni przekonującą, odnośnie istnienia biskupiej szkoły zamkowej w Orniecie. Nie jest łatwą rzeczą uzasadnienie jej istnienia w Braniewie i Orniecie, przed przeniesieniem rezydencji biskupiej do Lidzbarka z braku odpowiednich dokumentów. Wydaje się jednak, że biskupia szkoła zamkowa mogła istnieć już w Orniecie. Miasto owe i okolice skupiały wówczas dużą ilość

¹⁰⁵ Bender, jw. (1) s. 32. — Bender J. Ueber die Entstehungs — und Entwicklungs — Geschichte der Stadt Braunsberg. ZGAE 1870—1874 n. 5 (2) s. 280.

¹⁰⁶ Bender, jw. (1) s. 34. — Por. C. D. W. I, 125 nn.

¹⁰⁷ Uzasadniając swoje stanowisko Hipler powołuje się na przebywającego w tym klasztorze gwardiana Jana, z pochodzenia Prusa, który w 1343 r. miał się pojawić na zamku w Orniecie w gronie uczniów. (por. Hipler, jw. (1) s. 62). Dokumenty z 1318 r. i 1335 r. istotnie mówią o „fratre Johanne pruteno Gardiano” (por. C. D. W. I, 188); „Johannes Brunsbergensi Gwardiani de Provincia saxonie” (por. C. D. W. IV, n. 424 s. 159). Bardzo wątpliwy i nie potwierdzony dokumentami jest jego pobyt w Orniecie.

¹⁰⁸ C. D. W. II, 28. — Bender, jw. ss. 32 n. — Na poparcie swego stanowiska Bender wspomina dwóch dworzan: Teodoryka i Tyczko, z których pierwszy pojawia się później jako marszałek dworu biskupiego w Orniecie. (Por. C. D. W. II, 22, 35 n.). Bp Jan Stryprok przybył na dwór papieski w Awinionie w towarzystwie trzech dworzan, wśród których znajdował się Mikołaj Gerke de Hogenberg, z pochodzenia Prus, ongiś studiujący w Pradze. (Por. Bender, jw. (1) s. 33. — Beckmann, jw. (2) ss. 5, 16.)

chrześcijan pochodzenia pruskiego. W 1326 r. proboszczem kościoła w Ornećie był ks. Albert, z pochodzenia Prus. Kontynuowane w diecezji warmińskiej wysiłki biskupa Chrystiana nad kształceniem młodzieży pochodzenia pruskiego mogły znaleźć właśnie swój wyraz w tym ważnym ośrodku chrześcijaństwa pruskiego.

Po przeniesieniu rezydencji biskupiej z Ornećy do Lidzbarka Warmińskiego, szkoła miała swoją siedzibę od 1450 lub 1451 r. w miejscowym zamku biskupim.¹⁰⁰ O jej istnieniu mówi ciekawy dokument, powstały w latach 1461—1476, znany pod nazwą *Ordinancia seu consuetudo castris Heylszbergk*, w którym anonimowy autor podaje pełny obraz życia na dworze biskupim w Lidzbarku, a m. in. informacje o istniejącej tam szkole.¹¹⁰ Przeznaczona była dla 12 chłopców pruskich. Uczyli w niej rektor szkoły i dwaj jego wikariusze. Za naukę i wspólne modlitwy w kaplicy zamkowej otrzymywali wolne utrzymanie, ustalone miary odzieży i inne dary. *Ordinancia* informuje również, że w refektarzu zamkowym istniał specjalny stół dla uczniów pobierających naukę w miejscowej szkole.¹¹¹

Zamek lidzbarski posiadał bogatą bibliotekę. Chociaż nie ma dowodów wprost, iż korzystali z niej uczniowie, można przyjąć wniosek o jej dużym wpływie na profesorów i uczących się.¹¹²

¹⁰⁰ Bender, jw. (1) ss. 33 n. — Hipler, jw. (1) s. 63. — Waschinski, jw. (2) s. 127. — Matern Gerhard, jw. s. 45.

Beckmann wiąże powstanie szkoły biskupiej w Lidzbarku z pobylem w Awinionie bpa Jana Stryproka, gdzie jak podaje anonimowy kronikarz — miała się odbyć w obecności Prusa Mikołaja Gerke de Hogenberga następująca rozmowa z papieżem Innocentym VI: „Iste puer cuius ydeomatis est? Electus respondit: Prutenus. Papa ammiracione protulit hec verba: O sanctissime Deus, sunt isti prutheni ita bene dispositi? nobis autem dictum est quod est populus difformis et indispositus. .... Modico vallo interposito papa loquebatur electo: Domine electe, scitis Vos linguaiium istius terrae? Qui respondit: Non. Papa: Et quomodo potestis intelligere populum istum? Respondit: Per interpretem. Papa: Durum est informare populum per interpretem. Est nova plantatio. Necessesse esset, ut haberent plures in suo lingwaiio ...” (S. R. W. I, 344). Odnośnie powyższego tekstu wydawcy piszą: „Unser c. 120 Jahre später lebende Verfasser entnahm diese Erzählung wohl nur einer zu seiner Zeit bekannten Tradition, die einen historischen Hintergrund hatte, von der Sage aber damals schon umgestaltet war.” (S. R. W. I, 342).

¹¹⁰ S. R. W. I, s. 333.

¹¹¹ „Item alia mensa dudum est postposita, que fuit mensa scolarium existentium in castro lingwaii prothenicalis pro conservacione ecclesie wormiensis et informacione prothenorum et pro divino cultu, qui semper fiebat in isto castro singulis nocturnis et diebus, in horis dicendis similiter et in missis etc. .... Ad istas scolas fuerunt deputati tres persone, videlicet duo capellani et unus rector scolarium, quorum officium fuit curare de horis dicendis et istos pauperes scolares informandos etc.” (S. R. W. I, s. 337).

„...ecclesia Wormiensis ab antiquo habuit mandatum et statutum apostolicum, quod dominus ordinarius debet conservare duodecim pueros prothenicales, et educere eos in litteris sive scripturis in castro Heilsberg...” (S. R. W. I, s. 341).

¹¹² Por.: Bender, jw. (1) s. 22. — Hipler, jw. (4) ss. 338 nn. — Brachvogel E. Die Bibliothek der Burg Heilsberg. Braunsberg 1928 (2).

Zachowany z k. XVI w. katalog biblioteki pozwala stwierdzić, że największą grupę stanowiły pozycje teologiczno-filozoficzne. Stosunkowo dużo było dzieł z za-

Ordinancia pozwala wnioskować, iż szkoła lidzbarska miała odmienny charakter od katedralnej we Fromborku. O ile szkoła fromborska była nastawiona głównie na przygotowanie młodzieży do stanu duchownego, o tyle w Lidzbarku była przeznaczona w większej mierze dla młodzieży świeckiej, pochodzącej w późniejszych czasach ze szlachty warmińskiej a pod koniec XV w. polskiej, celem przygotowania do objęcia stanowisk administracyjnych, co z racji specyficznej sytuacji polityczno-ustrojowej biskupstwa warmińskiego odgrywało szczególną rolę.¹¹³ Biskupi doceniali potrzebę tego i stąd zdolnych uczniów, po ukończeniu szkoły, zatrudniali jako notariuszy w swej kancelarii, a później posyłali na studia uniwersyteckie. Część z nich wstępowała później do stanu duchownego.¹¹⁴

Wydaje się jednak, iż szkoła lidzbarska kształciła również duchownych, zwłaszcza pochodzenia pruskiego. Potwierdza to m. in. Łukasz David.¹¹⁵ W ogóle zamek lidzbarski w okresie tamtejszej rezydencji biskupiej stanowił ważny punkt opieki duszpasterskiej dla diecezjan mówiących językiem pruskim. Wśród wielu bowiem stanowisk dworu biskupiego istniał specjalny urząd penitencjarza dla Prusów, ustanowiony od niepamiętnych czasów z rozporządzenia papieskiego. Penitencjarz ów, rezydujący w Lidzbarku, troszczący się o sprawy wiernych mówiących językiem pruskim, wizytujący ośrodki pruskie, wygłaszający w niedziele i święta dla nich kazania w kościele św. Katarzyny w Lidzbarku, obejmował swą opieką również młode po-

---

kresu prawa kanonicznego oraz, zapewne z racji istnienia szkoły, podręczników i traktatów filologicznych.

W bibliotece zamku lidzbarskiego znajdowały się wszystkie ważniejsze dzieła filozoficzne. Zamieszczony poniżej wykaz autorów (wybór), głównie filozofów, rzuca pochlebne światło na kulturę umysłową środowiska lidzbarskiego: św. Albert Wielki, Aleksander z Afrodyzji, Aleksander z Hales, Alfarabi, św. Ambroży, św. Anzelm z Canterbury, Apulejusz, Armand de Belloviso, Arystoteles, św. Atanazy, św. Augustyn, Bartłomiej Anglik, Beda, św. Bernard z Clairvaux, Piotr Blomovenna, św. Bonawentura, A. V. Codrus, Cybero, św. Cyryl, Dionizy Kartuz, Dionizy Pseudo-Areopagita, Filon z Aleksandrii, Jan Gerson, Grzegorz Wielki, Grzegorz z Nazjanzu, Grzegorz z Nyssy, Idzi Rzymianin, Jan z Bergamo, św. Jan Chryzostom, Jan z Salisbury, Jan de Tureccremata (de Ture), M. Kopernik, Laktancjusz, Piotr Lombard, Lucjan Filozof, Maksym Filozof, J. Pico della Mirandola, Wilhelm Ockham, Orygenes, Paracelsus, Piotr de Aquila, Platon, Plotyn, Plutarch, Ptolomeusz, Muhammed Abucetri Rhazes, J. Regiomontanus, J. Reuchlin, Erazm z Rotterdamu, Seneka, Duns Szkot, Michał Szkot, Temistiusz, Tertulian, św. Tomasz z Akwinu, L. Valla, L. Vives, Wilhelm z Heytesbury, Wilhelm z Owernii.

¹¹³ Por. Bender, jw. (1) ss. 28 n., 34.

¹¹⁴ S. R. W. I, s. 341.

¹¹⁵ „Doch theten die Bischöffe hierin grossen vleiss, wandten auch viel darauf vnd mehr denn die Bruder des Ordens. Denn noch kurz vor meinen zeitten hat man im Schlosse Heilsbergk eine Schule gehalten vor die Preusche Knaben, vnd wirt das gemach oder Ire schule, dorinne sie Ire läre vnd vbunge gehabt noch auf den heutigen tag genennt. Auch hab einen pfarhern gekannt im Allensteinschen zu Gross Klebergk, der noch in derselben Schulen studiret hatte. Solche Sorge hatten die Bischoffe, damit Ire Schöfflein wol mogten versorget werden”. (Lucas David, jw. s. 122).

kolenie Prusów.¹¹⁶ W tym samym kierunku zmierzały również wysiłki biskupów warmińskich. Biskup Jan Stryprok (1355—1373) zwołał synod diecezjalny, którego uchwały zalecały należytą troskę o religijny i umysłowy rozwój Prusów. Do tej samej sprawy nawiązał jego następca biskup Henryk Sorbom (1373—1401), zarówno przez wydane w 1395 r. statuty synodalne, polecające głoszenie w parafiach mieszanych słowa Bożego i opanowanie zasadniczych modlitw w języku pruskim,¹¹⁷ jak również przez dostarczenie kapłanom mówiącym językiem pruskim, napisanego z jego polecenia przez augustianina Jana Merkelina traktatu o Eucharystii.¹¹⁸ Ten sam cel miały wydane przez jego następców nowe statuty synodalne,¹¹⁹ jak również wydrukowany w 1454 r. katechizm pruski.¹²⁰

Z początkiem trzynastoletniej wojny, w 1454 r., szkoła lidzbarska upadła, ale z końcem XV w. wznowiła działalność.¹²¹

Po wymarciu w diecezji warmińskiej języka pruskiego szkoła lidzbarska kształciła nie tylko młodzież warmińską, ale i z centrum Polski; nie tylko katolików, lecz i protestantów z terenów sąsiednich. Warto nadmienić, że w szkole biskupiej w Lidzbarku otrzymali swoje pierwsze wykształcenie m. in. Eustachy Knobelsdorf (1519—1571),¹²² Jan Grodziecki (1525—1574),¹²³ Walenty Kuczborski (zm. 1572)¹²⁴ Stanisław Reszka (1543—1603).¹²⁵

¹¹⁶ „Item perpetuis temporibus ecclesia Wormiensis de mandato apostolico habuit unum quotidianum penitenciarium pro pruthenis eiusdem dyocesis, ...” (S. R. W. I, s. 341). — Por.: S. R. W. I, s. 322; Bender, jw. (1) s. 29; — Hipler, jw. s. 63. — Hipler, jw. (2) s. 123. — Röhrich, jw. ss. 152 n. — Rogalski, jw. ss. 57, 88.

¹¹⁷ Thiel A. De synodo dioeciesana Henrici III Episcopi Warmiensis. *Index Lectionum in Lyceo Regio Hosiano Brunsbergensi. Per hiemem a die XV oct. anni MDCCCLXI.* (2) ss. 4, 7, 10; I, 11. II, 1. — Rogalski, jw. s. 56.

¹¹⁸ „Incipit liber de instructione simplicium sacerdotum collectus per fratrem Johannem Merkelin lectorem conventus Vredenberggii Caminensis dyocesis Ordinis heremitarum S. Augustini” (Rkp. 1135 i 1258 b. biblioteki uniwersyteckiej w Królewcu; Rkp. 104 b. biblioteki św. Mikołaja w Elblągu; wg Hipler, jw. (1) s. 36).

¹¹⁹ Hipler, jw. (1) s. 63. — Röhrich, jw. ss. 152 nn. — Rogalski, jw. ss. 57, 88.

Papież Marcin V, na wniosek bpa Franciszka Kuhschmalza (1424—1457) wydał bullę „Regimini universitatis” z 14. I. 1426 r., po uzgodnieniu z przepisami papieskimi z XIII w. postanowił, że w parafiach o ludności mieszanej może być instalowany tylko taki proboszcz, który zna również język pruski. (Por. Hipler, jw. (1) s. 64; S. R. W. I, s. 345; C. D. W. IV, 83).

¹²⁰ Pierwsze wydanie staropruskiego katechizmu ukazało się w Królewcu w 1545 r. (Por. Hipler, jw. (2) s. 129).

¹²¹ Beckmann, jw. (2) s. 6. — Por. Matern Gerhard, jw. s. 47.

¹²² C. D. W. IV, 46, 85, 311. — S. R. W. II, s. 222 n. — Bender, jw. (1) s. 22. — Hipler, jw. (1) s. 149. — Oracki T. Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla. Warszawa 1963 ss. 138 nn.

¹²³ Por.: Hipler, jw. (1) s. 159. — Oracki, jw. ss. 153 nn.

¹²⁴ Por.: Hipler, jw. (1). — Oracki, jw. s. 100.

¹²⁵ Por.: Hipler, jw. (1). — Obłak J. Historia diecezji warmińskiej. Olsztyn 1959 s. 138. — Oracki, jw. s. 241.

Biskupia szkoła zamkowa w Lidzbarku dotrwała do czasów Hozjusza. W 1565 r. przybyli tu z powodu grasującej w Braniewie zarazy jezuici. Przebywając w Lidzbarku od pierwszego listopada do pierwszego stycznia rozpoczęli przygotowania do utworzenia nowego kolegium w Braniewie, opracowując program wykładów. Korzystając z wolnego czasu zajęli się nauczaniem w miejscowej szkole zamkowej, której uczniowie, po utworzeniu kolegium, udali się wraz z jezuitami do Braniewa, a dawna szkoła biskupia zeszła do roli miejskiej szkoły parafialnej.¹²⁶

Biskupia szkoła zamkowa w Lidzbarku Warmińskim, początkowo przeznaczona dla chłopców pruskich, później dla młodzieży dworskiej, przygotowywała do objęcia stanowisk kościelnych i administracyjnych oraz do rozpoczęcia studiów uniwersyteckich. Sława jej sięgała poza granice Warmii. Nic dziwnego że E. Waschinski stawia ją na równi z Akademią Lubrańskiego w Poznaniu.¹²⁷

GIMNAZJUM W ELBLĄGU

Osobnego potraktowania wymaga gimnazjum w Elblągu. Miasto Elbląg posiadało już szkołę przy kościele św. Mikołaja, zwaną *schola senatoria*, od 1322 r. W 1381 r. stała się ona wzorem dla założonej w Królewcu szkoły katedralnej.¹²⁸ Reformacja, która w Elblągu poczyniła znaczne postępy, spowodowała założenie w 1535 r. gimnazjum protestanckiego. Jego rektorem został Willem van de Voldersgraft, znany głównie pod nazwiskiem (z greckiego) Gnapheus. Z pochodzenia Holender, był duchowny, ostatnio piastował stanowisko rektora Akademii Chełmińskiej, z którego został zwolniony na skutek ujawnienia się jego apostazji od Kościoła rzymsko-katolickiego oraz sprzyjania reformacji. Pozycję Gnapheusa w Elblągu osłabiły mocno edykty kontrreformacyjne biskupa Dantyszka. Ponadto odwołania jego nominacji ze stanowiska rektora gimnazjum w Elblągu domagał się król polski Zygmunt Stary, jednak po wstawiennictwie gdańszczan, którzy z braku dobrych szkół miejscowych posyłali swoje dzieci do Elbląga, Gnapheus chwilowo pozostał. Ustąpił dopiero w 1541 r. W późniejszym czasie kard. Hozjusz usiłował wprowadzić do gimnazjum elbląskiego rektora

¹²⁶ Rescius St. Stanisłai Hosii vita. Pelplini 1938 s. 122. — Bender, jw. (1) s. 35. — Waschinski, jw. (2) s. 217.

¹²⁷ Hipler, jw. (1). — Bender, jw. (1) s. 29. — Waschinski, jw. (2) s. 216. Urkundenbuch des Bistums Kulm, Bearbeitet von C. P. Woelky. Danzig 1884 oraz Preussisches Urkundenbuch. Hrsgb. von A. Seraphin u. a Königsberg 1908 nn. nie zawierają dodatkowych dokumentów na temat szkół w diecezji warmińskiej.

¹²⁸ Toeppen, jw. s. 128.

polskiego, katolika Mikołaja Śmieszkowica Gelazinusa wraz z 20 uczniami polskimi. Na skutek oporu rady miejskiej Elbląga, plan ten wkrótce upadł.¹²⁹

UNIwersytety

Diecezja warmińska potrzebowała do obsadzania stanowisk kościelnych i administracyjnych ludzi z wyższym wykształceniem. Istniejące w diecezji szkoły nie dawały tych możliwości, spełniały wobec szkół o pełnych prawach akademickich funkcję wyłącznie przygotowawczą.

Potrzeba własnego lub regionalnego uniwersytetu dała się mocniej odczuć po upadku szkoły katedralnej we Fromborku. Pewne nadzieje obudziła powstała w 1473 r. Akademia w Chełmnie. Jej start nie należał jednak do szczęśliwych. Miasto posiadało przywilej papieża Urbana VI na założenie uniwersytetu już od 1387 r. Założona w prawie 100 lat później *Academia Culmensis — filia Bononiensis*, z myślą o przekształceniu jej w uniwersytet, mimo wysiłków biskupów chełmińskich i warmińskich, nie zdołała sobie zapewnić odpowiednich środków materialnych i sił naukowych.¹³⁰

Z początkiem XVI w. biskup warmiński Łukasz Waczenrode wystąpił z planem założenia uniwersytetu na terenie diecezji warmińskiej, mianowicie w Elblągu. Uzyskał nawet w tym celu zgodę króla polskiego Zygmunta Starego na przekazanie przyszłemu uniwersytetowi dóbr opuszczonego klasztoru Brygidek w Elblągu. Zamierzał również w Elblągu utworzyć kolegiatę, by istniejące przy niej beneficja przekazać profesorom projektowanego uniwersytetu. Narady ze stanami krajowymi, a zwłaszcza negatywne stanowisko rady miejskiej Elbląga, nie doprowadziły jednak do urzeczywistnienia szczytnego planu biskupa warmińskiego.¹³¹

¹²⁹ Bender, jw. (1) ss. 12 nn. — Hipler, jw. (1) s. 158. — Volckmann E. Das städtische Gymnasium zu Elbing. Elbing 1882 ss. 7 nn. — Skrey F. Aus der Geschichte des Elbinger Gymnasiums 1535—1935. W: Festschrift zur Vierhundert-jährfeier des staatlichen Gymnasiums zu Elbing. Elbing 1935 s. 22. — Biskup M. Elbląg w czasach Rzeczypospolitej. *Przegląd Zachodni* 1952 n. 5/6 s. 199. — Lassota J. Wilhelm Gnaphaus (1493—1568) twórca elbląskiego gimnazjum, dramaturg i reformator. *Rocznik Elbląski*. T. II 1963 ss. 38 nn.

¹³⁰ Voigt, jw. Bd. V s. 191. — Bender, jw. (1) ss. 7 n., 11 nn. — Hipler, jw. (1) s. 80. — Karbowiak, jw. s. 7. — Heine W. Academia Culmensis. Ein Abriss ihrer Geschichte. *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins*. 1900 H. 41 ss. 151 n. — Lechicka J. Stosunki uniwersytetu krakowskiego z „Akademią Chełmińską”. *Zapiski Historyczne Poświęcone Historii Pomorza*. 1964 T. 29 z. 2 ss. 9 n.

¹³¹ „...Cum vero proventus dicti Monasterii non sufficerent pro sustentatione fratrum et sororum dicti ordinis, recusabant iidem fratres sepe a domino Episcopo requisiti redire ad locum predictum. Cuius occasione Lucas Episcopus impetravit a Rege Sigismundo tres villas praefatas pro ecclesia sua perpetuis temporibus; postea tamen cum Consulatu Elbingensi et Consiliariis terrarum prusie consultationem habuit de constituendo universali studio in civitate Elbingensi, veluti per hoc civitas ipsa, praeter alia multiplicia commoda, ex inopia et paupertate

Z braku uniwersytetu własnego, młodzież diecezji warmińskiej korzystała z uczelni zagranicznych. Poszczególne ośrodki akademickie w okresie od XIV w. do pierwszego dwudziestolecia XVI w. cieszyły się stałą frekwencją studentów warmińskich.

Bolonia. W latach 1327—1516 na uniwersytecie w Bolonii studioowało 15 osób pochodzących z diecezji warmińskiej, w tym 6 z Braniewa, 5 z Elbląga. Tu m. in. na wydziale prawa studiował przyszły biskup warmiński Jan Abezier (1415—1424). Uderza duża ilość studiujących tu kanoników katedralnych warmińskich. Zapewne ich studia miały związek z zaleceniami statutów Kapituły katedralnej. Matrykuły uniwersytetu bolońskiego wymieniają cały szereg kanoników warmińskich: Jan Almastorp, Erazm de Beke, Arnold Dattelle, Godfryd Cayphe, Jan de Namslatt (Nemschel), Jakub Pleeske, Mikołaj Rogetel, Arnold de Rogiten, Otton Rogiten, Henryk Rover, Jan Snorreke, Mikołaj Kopernik. O popularności uniwersytetu w Bolonii może świadczyć również okazała ilość dzieł pochodzących ze szkoły bolońskiej, będąca w posiadaniu bibliotek warmińskich oraz uniwersyteckiej w Królewcu, a ponadto próby utworzenia Akademii Chełmińskiej na wzór uniwersytetu w Bolonii.¹³²

Padwa. Osób pochodzących z diecezji warmińskiej studioowało tu mało. Z roku 1360 znany jest tu, późniejszy kanonik, Piotr Martin. W 1503 r. studiował tu Mikołaj Kopernik.¹³³

Paryż. Liczba studentów z diecezji warmińskiej nie jest dokładnie znana, z braku wcześniejszych dokumentów. Liczba osób podających się jako pochodzących *de Prussia* była duża. Warto zaznaczyć, że rektorem był tu m. in. Michał Vischov.¹³⁴

Praga. Założony tu w 1348 r. uniwersytet, cieszył się wkrótce po swoim założeniu powodzeniem w ogóle wśród studentów pruskich, a w tym pochodzących z terytorium diecezji warmińskiej. Przyczyn tej

---

resurgere posset, ad opus tam egregium dictas villas se daturum promittens, operamque suam navaturum se pollicitans, ut munificentia Regis huic insigni operi accederet; placuit in praesens ea res, sed paulo post displicuit. Ecclesiam etiam collegiatam erigendam ibi suadebat sed Consulatus abnuebat. Et in odium earum rerum, que Episcopus pro utilitate Civitatis predictae moliebatur, fratres tres et totidem sorores prefati ordinis ... ad monasterium Elbingense re-duxerunt. (b. archiwum biskupie we Fromborku A. 85 f. 200 (1509 r.) wg. Hipler, jw. (1) s. 82). — Beckmann, jw. (2) ss. 9, 15 n. — Waschinski, jw. (2) s. 216. — Volckmann, jw. s. 6 n. — Deppner H. Das kirchenpolitische Verhältnis Elbings zum Bischof von Ermland in der Zeit polnischen Fremdherrschaft (1466—1772). *Elbinger Jahrbuch* 1933 H. 11 ss. 136 n.

¹³² Voigt, jw. Bd. V s. 493. — Bender, jw. (1) ss. 7 n. — Hipler, jw. (1) ss. 66 nn. — Perlbach, jw. (2) ss. XIX n., 1—7, 193 n. — Barycz, jw. 234.

¹³³ C. D. W. II, 379. — Voigt J. Preussische Studenten auf den Universitäten Italiens. *Neue Preussische Provinzial Blätter*. Bd IX Königsberg 1850. — Hipler, jw. (1) s. 69. — Barycz H. Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440—1600). Kraków 1938 r.

¹³⁴ C. D. W. II, 380. — Hipler, jw. (1) s. 69. — Perlbach, jw. (2) ss. XXIII, 9.

popularności należałoby się doszukiwać nie tylko w stosownym położeniu geograficznym Pragi, lecz przede wszystkim w jej powiązaniu z Warmią przez biskupów pochodzących lub studiujących na tamtejszym uniwersytecie. Dokładna liczba studentów z Pragi nie jest znana; brak bowiem, poza wydziałem *artium* i prawa, matrykuł pozostałych wydziałów.

Opierając się na wykazach F. Hiplera i M. Perlbacha, można przyjąć iż w latach 1367—1413 studiowało w Pradze około 48 osób. Najwięcej, bo 21 studentów pochodziło w latach 1374—1407 z Elbląga, dużo mniej z Braniewa — 9, z Ornety — 8. Stosunkowo jednak wielu studentów warmińskich zdobyło tu stopnie naukowe licencjata, bakałarza, magistra. Studiowali tu m. in. biskupi warmińscy Henryk Vogelsang (1401—1415), Jan Abezier, Franciszek Kuhschmalz (1424—1457). Stanowiska profesorskie piastowali tu m. in. Mikołaj Lang ze Świętej Siekierki, Tyllman Willeri z Braniewa, Jan z Elbląga, Jan Brenner z Ornety. W latach 1373, 1390, 1405 Werner Cruczburg, Jakub Tromyten z Bartoszyc oraz Wawrzyniec Reynkonis z Lidzbarka byli dziekanami wydziałów uniwersytetu. W 1412 r. Konrad Wertheim, kanonik warmiński był rektorem uniwersytetu praskiego.

Znamienny dla Pragi był rok 1409. Doszło wtedy do ostrych starć, których tło było bardzo złożone: husytyzm, spory między realistami a nominalistami, między Czechami a innymi studentami nacji narodowościowych. Ostatecznym ich rezultatem było opuszczenie przez wielu profesorów i studentów uniwersytetu praskiego i przeniesienie się do Wiednia, Krakowa, a przede wszystkim do nowo założonego uniwersytetu w Lipsku.

Studenci warmińscy należeli w Pradze do nacji polskiej.¹³⁵

Wiedeń. Założony w 1364 r. uniwersytet we Wiedniu posiadał w swoim gronie w latach 1377—1522 około 112 studentów z diecezji warmińskiej. Najwięcej studiowało ich po 1409 r., w tym 44 z Elbląga, 8 z Reszla, po 5 z Bartoszyc, Młynar i Kętrzyna. W 1470 r. rektorem uniwersytetu wiedeńskiego był Augustyn z Elbląga.¹³⁶

Kraków. Poczesne miejsce wśród uczelni wyższych zajmowała Akademia Jagiellońska w Krakowie. Korzystała tu ze studiów zarówno młodzież świecka, jak i duchowna diecezji warmińskiej. W latach 1400—1524 studiowało tu z diecezji warmińskiej 195 osób. Najwięcej pochodziło z Elbląga — 60; liczba ich wzrosła znacznie w drugiej połowie XV w., na co wpływ miały ówczesne bliskie stosunki z Polską. Frekwencja

¹³⁵ Bender, jw. (1) s. 4. — Hipler, jw. (1) ss. 71 nn. — Perlbach, jw. (2) ss. XXV n., 10—22. — Barycz H. Związki intelektualne Pomorza z Uniwersytetem Krakowskim w XIV—XVII w. *Przegląd Zachodni* 1955 n. 1—2 s. 235. — Świeżawski St. Życie filozoficzne na uniwersytecie krakowskim w XV w. *Więź* 1964 n. 11—12 s. 125.

¹³⁶ Perlbach, jw. (2) ss. XXVI, 23—33.

z miast warmińskich przedstawiała się następująco: Bartoszyce — 20, Lidzbark — 18, Reszel — 14, Dobre Miasto — 13, Braniewo — 10, Kętrzyn — 8. Warto zaznaczyć, że na uniwersytecie krakowskim, poza Mikołajem Kopernikiem, studiowali najwybitniejsi biskupi warmińscy: Łukasz Waczenrode, Jan Dantyszek, Stanisław Hozjusz, Marcin Kromer.¹³⁷

Kolonia. Na założonym w 1388 r. uniwersytecie w Kolonii, w latach 1425—1525, studiowało 15 studentów pochodzących z diecezji warmińskiej. W latach 1453—1475 większość studiowała na wydziale *artium*, część natomiast prawo.¹³⁸

Erfurt. Powstały w 1392 r. uniwersytet w Erfurcie, w latach 1392—1521, posiadał 12 studentów z terytorium diecezji warmińskiej. Główne nasilenie miało miejsce po 1409 r., później większość studentów przejmował Lipsk.¹³⁹

Lipsk. Utworzony w 1409 r. uniwersytet lipski przejął wielu profesorów i studentów, którzy opuścili Pragę. Wśród 40 magistrów i 400 studentów nowo założonego uniwersytetu, prawie 10% stanowiły osoby pochodzące z terenów Pomorza, Powiśla, Warmii i Sambii. Podobnie jak na uniwersytetach włoskich, praskim, tak i w Lipsku, studenci diecezji warmińskiej należeli do nacji polskiej. W latach 1409—1523 było w Lipsku około 380 studentów pochodzących z terenu diecezji warmińskiej. Najwięcej pochodziło z Elbląga — 83, bardzo dużo z Braniewa — 53, Lidzbarka — 46, Reszla — 34, Ornety i Kętrzyna — po 19, Olsztyna i Dobrego Miasta po 17. Wśród rektorów uniwersytetu lipskiego spotyka się już w 1411 r. przybyłego z Pragi profesora teologii Wawrzyńca Heilsberga. a później w 1452 r. Jana Breslowera z Elbląga, autora szeregu wartościowych prac z zakresu gramatyki, retoryki, fizyki, logiki, komentarza Pisma św. W 1466 r. rektorem był tu późniejszy kanonik warmiński, sławny filozof i teolog Tomasz Werner. Ponadto stanowisko rektora uniwersytetu w Lipsku piastowali: w 1478 r. Jan Knolleysen z Olsztyna, profesor teologii, kanonik Merseburga, dziekan wydziału *artium* w 1481 r. oraz Jerzy Lasnar z Ornety w 1486 r. Wysokie stanowiska uniwersyteckie piastowane przez uczonych z diecezji warmińskiej były okolicznością sprzyjającą wybieraniu Lipska, jako miejsca studiów. Wpłynęło to później na ufundowanie przez Tomasza Wenera i Jana Knolleysena stypendiów dla młodzieży pochodzącej z Braniewa i Olsztyna. Duży wpływ

¹³⁷ Hipler, jw. (1) ss. 78 nn. — Perlbach, jw. (2) ss. XXVII, 44—74. — Biskup, jw. s. 199. — Barycz, jw. — Rogalski, jw. ss. 59, 201. — Nowak Z. Młodzież Prus królewskich i książęcych na Uniwersytecie krakowskim w latach 1526—1772. *Zapiski Historyczne Poświęcone Historii Pomorza*. r. 1964 t. 29 z. 2 s. 35.

¹³⁸ Perlbach, jw. (2) ss. XXVI n., 36—40.

¹³⁹ Hipler, jw. (1) s. 74. — Perlbach, jw. (2) ss. XXVII, 40—43.

uprawianych w Lipsku kierunków humanistycznych przejawiał się w twórczości absolwentów warmińskich: Jana Plastwiga, Jana Sculteti'ego, Tomasa Kalissera.

W późniejszych latach biskup Marcin Kromer (1579—1589) zakazał magistratowi Braniewa wysyłania studentów do Lipska, z racji jego powiązań protestanckich.¹⁴⁰

Roztoka. Uniwersytet w Roztoce skupił przy sobie znaczne grono studentów. Z diecezji warmińskiej, od jego powstania w 1419 r. do 1525 r. studiowało ogółem 44 osób. Najwięcej w latach 1433—1511: z Lidzbarka — 11 i Elbląga — 9. W 1426 r. studiował tu proboszcz z Pieniężna Jerzy Hase, a w 1455 kanonik warmiński Jan Reynsmole.¹⁴¹

Gryfia. Na miejscowym uniwersytecie w latach 1456—1522 studiowało 11 osób z diecezji warmińskiej. Znany tu był Jerzy Walter z Lidzbarka, profesor prawa, kanonik Kamienia i Gryfii, trzykrotny rektor uniwersytetu. Podobnie jego rodak Mikołaj Lange był w 1471 r. dziekanem wydziału *artium*.¹⁴²

Wittenberga. Założony w 1502 r. uniwersytet stał się ośrodkiem myśli protestanckiej i przyciągał do siebie wielu studentów Gdańska, Elbląga, Królewca. Z diecezji warmińskiej w latach 1503—1523 studiowało tu 15 osób, w tym 9 z Elbląga. Na przeszkodzie dalszym zapisom z Warmii stanął dekret króla Zygmunta z 4. I. 1534 r. wymagający specjalnego zezwolenia królewskiego na studia w Wittenberdze.¹⁴³

Frankfurt. Uniwersytet we Frankfurcie nad Odrą, od momentu swego powstania w 1506 r. cieszył się wśród studentów diecezji warmińskiej dużym powodzeniem. W ciągu tylko sześciu lat, od 1506 do 1512 r. studiowało tu 95 osób, przy stale zwiększającej się liczbie w latach następnych. Na jego wybór wpływała m. in. duża kolonia uczonych warmińskich, wśród których czołowe miejsce zajmowali: dr Achatius Freundt z Elbląga, profesor nauk humanistycznych i rektor w latach 1512/13, Jodok Willich i Grzegorz Wagner z Reszla, rektorzy uniwersytetu w latach 1524, 1547.¹⁴⁴

Królewiec. W 1544 r. powstał w bliskim sąsiedztwie diecezji warmińskiej, założony przez księcia Albrechta, protestancki uniwersytet

¹⁴⁰ Gersdorf E. H. Die Universität Leipzig im ersten Jahre ihres Bestehens. Leipzig 1847 ss. 27—40. — Hipler, jw. (1) ss. 74 nn. — Perlbach, jw. (2) ss. XIX, 75—103. — Freytag H. Die Beziehungen der Universität Leipzig zu Preussen von ihrer Begründung bis zur Reformation 1409—1539. *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins* 1902 H. 44 ss. 56 nn. — Rogalski, jw. s. 146. — Oracki, jw. ss. 229, 259, 302.

¹⁴¹ Hipler, jw. (1) s. 77. — Perlbach, jw. (2) ss. XXVII, 104—110.

¹⁴² Hipler, jw. (1) ss. 77 n. — Perlbach, jw. (2) ss. XXVII n., 111, 115.

¹⁴³ Bender, jw. (1) ss. 10 nn. — Hipler, jw. (1) ss. 78, 152. — Perlbach, jw. (2) ss. XXVIII, 116—119. — Freytag H. Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502—1602. Leipzig 1903. — Rogalski, jw. ss. 200 n.

¹⁴⁴ Hipler, jw. (1) s. 79. — Perlbach, jw. (2) ss. XXVIII, 120—127.

w Królewcu. Celem uzyskania ze strony Kościoła i króla polskiego, potwierdzenia swego założenia i zgody na udzielanie stopni akademickich, w początkowym okresie swej działalności zajmował wobec katolicyzmu stanowisko pojednawcze. Nie wpłynęło to jednak na uczestnictwo młodzieży z diecezji warmińskiej, gdyż na przeszkodzie stał dekret króla Zygmunta z 1534 r.¹⁴⁵

Studenci warmińscy korzystali również z innych uniwersytetów, chociaż w znacznie mniejszym stopniu. Należałoby tu wymienić jeszcze następującego ośrodki akademickie: Orlean, Heidelberg, Ingolstadt, Lowanium, Sienę.¹⁴⁶

Spośród wszystkich uniwersytetów największym powodzeniem cieszył się wśród młodzieży z diecezji warmińskiej uniwersytet w Lipsku. Drugie miejsce pod tym względem zajmowała Akademia Jagiellońska w Krakowie. Dalsza kolejność w frekwencji na poszczególne uniwersytety jest następująca: Wiedeń, Frankfurt, Praga, Roztoka, Kolonia, Bolognia, Wittenberga, Erfurt, Gryfia, Heidelberg, Paryż, Padwa.

Wśród miast diecezji warmińskiej największą ilość studentów posiadał Elbląg — 265, inne z kolei miasta: Braniewo — 95, Lidzbark — 88, Reszel — 75, Kętrzyn — 49, Orneta — 44, Dobrze Miasto — 42, Bartoszyce — 39, Olsztyn — 31, Sępól — 27, Pieniężno — 25, Welawa — 18, Święta Siekierka i Frydłąd — po 17, Tolkmicko — 13, Jeziorany — 12, Frombork — 11.

Studenci w średniowieczu rekrutowali się przeważnie z wyższych warstw społecznych. Trudna sytuacja materialna rodzin chłopskich i mieszczańskich nie zawsze nawet umożliwiała odbycie nauki w ówczesnych szkołach podstawowych czy średnich. Trudności wzrastały, gdy chodziło o utrzymanie syna na wyższej uczelni, położonej daleko od miejsca zamieszkania studenta. Najbardziej jednak dotkliwie dawała się odczuć studentom wysoka cena książek. Studenci diecezji warmińskiej nie byli pod tym względem wyjątkiem.

Warto jednak nadmienić, że w średniowieczu znane były na Warmii, przy istniejących parafialnych i rzemieślniczych bractwach kościelnych, stypendia fundowane dla synów mieszczan posiadających powołanie kapłańskie. W zamian za pomoc materialną w okresie studiów, student był zobowiązany po ukończeniu szkoły, do odprawiania mszy św. przy ołtarzu wspierającego go bractwa.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Rogalski, jw. ss. 184, 200 n.

¹⁴⁶ Perlbach, jw. (2) ss. 8 n., 115, 117. — Czaplewski P. Polacy na studiach w Ingolstacie. Poznań 1914 — Kot St. Stosunki Polaków z Uniwersytetem Lowańskim. Lwów 1927. — Barycz, jw. s. 234.

¹⁴⁷ Matern Georg. Die kirchlichen Bruderschaften in der Diözese Ermland. Braunsberg 1920 (4) s. 153. — Matern Georg, jw. (2) s. 13.

Diecezja warmińska może się poszczycić posiadaniem, z wyjątkiem uniwersytetu, wszystkich typów szkół, jakie istniały w średniowieczu. Zasługa tym większa, iż założone one były przez Kościół. Na szczególną uwagę zasługuje troska Kościoła diecezji warmińskiej o kształcenie młodzieży pochodzenia pruskiego. Fakt ten pozwalałby na wyprowadzenie dwóch zasadniczych wniosków: element pruski w chrześcijaństwie diecezji warmińskiej był silny i liczny w średniowieczu; nie tylko biskup pruski, lecz również biskupi warmińscy musieli być zobowiązani specjalnymi i niejednokrotnie powtarzanymi rozporządzeniami papieskimi do kształcenia młodych Prusów. Trudno bowiem inaczej tłumaczyć tak szeroki zakres szkolnictwa pruskiego, włączenie do tej działalności obydwu Kapituł i dworu biskupiego. Ponadto upadek szkół we Fromborku i Dobrym Mieście, można by z tej racji tłumaczyć dodatkowo zanikiem języka pruskiego w diecezji warmińskiej.

Dzieje szkół diecezji warmińskiej do poł. XVI w. rzucają również pewne światło na działalność w zakresie szkolnictwa biskupa warmińskiego kardynała Hozjusza (1551—1579). Wynikała ona nie tylko z uchwał Soboru Trydenckiego, lecz również z potrzeby w diecezji silnego ośrodka naukowego, który dostarczałby dla niej wykształconych kadr, a zarazem powstrzymał *exodus* młodzieży warmińskiej na uczelnie zagraniczne, często przesiąknięte tendencjami reformacji. Można przyjąć, iż zdawał sobie z tego sprawę już biskup Łukasz Waczenrode, dążąc do założenia uniwersytetu diecezjalnego w Elblągu i licząc już wówczas na zrozumienie z racji upadku szkoły katedralnej we Fromborku. Plan ten został urzeczywistniony, chociaż w innej formie, dopiero przez kardynała Stanisława Hozjusza. Wydaje się bowiem, że kardynał Hozjusz zakładając kolegium, a potem seminarium duchowne w Braniewie, zamierzał uczynić z nowych uczelni miasta ośrodek naukowy o pełnych prawach akademickich, co pozwoliłoby mu z jednej strony dać rodzimej młodzieży, zarówno świeckiej, jak i duchownej, solidne wykształcenie, a z drugiej strony przeciwstawić się działalności protestanckiego uniwersytetu w Królewcu.